

Олександр ТАЛДИКІН

доцент кафедри

загально правових дисциплін

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна

кандидат юридичних наук, доцент,

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

В сучасних умовах розвитку мережевого суспільства, в умовах глобалізації суттєво змінюється роль держави, як політико-територіальної організації суспільства. Географічний простір, який визначено державними кордонами, доповнюється простором мережі, віртуальним, що впливає на доповнення розуміння інформаційної складової суверенітету держави, або інформаційного суверенітету.

Трансформація правового простору, сьогодні має наддержавний, характер, не обмежений територіальними кордонами, що, обумовлюється не тільки існуванням міждержавних та наддержавних утворень, а й значним розширенням можливостей інтерактивної комунікації між різними суб'єктами права за допомогою новітніх інформаційних технологій та мережі Інтернет.

Соціально-політичні цінності мережевого суспільства принципово відрізняються від цінностей класичної держави. В мережі кожний користувач вільний шукати та утворювати спільності за власними інтересами, має свободу робити власний вибір, але не здатний приймати рішення за інших. В таких умовах, коли роль старих демократичних ідеологій зазнає кризи, зростає роль інформаційного впливу на особу маніпулятивного характеру, за допомогою «Soft Power», що передбачає здатність досягати бажаних результатів впливу на основі неконтрольованого впливу на свідомість, добровільну участь, при формуванні симпатії та привабливості будь якого явища та процесу [1].

Ризики з боку наддержавних суб'єктів стосовно їх впливу на суверенність сучасних держав, утворюють необхідність привернути увагу на один важливий фактор, коли в цілому прогресивний розвиток засобів прямої та представницької демократії в сучасних державах, співіснує зі зростанням впливу нелегітимних за своєю структурою та недемократичних за своєю діяльністю наддержавних суб'єктів [2; с. 50].

На нашу думку, інформаційний суверенітет, передбачає проведення незалежної інформаційної політики, контроль за інформаційними мережевими потоками, за умов забезпечення свободи слова, права на

інтересами окремих індивідів, а також імперативну вимогу такого регулювання, що впливає зі змісту норм національного законодавства.

Принагідно відзначити, що принцип пропорційності сучасна правнича наука розглядає в контексті функціонування правової (правної) держави як імперативну вимогу, що нею мають керуватися у своїй професійній діяльності суб'єкти владних повноважень. Підтвердженням цієї тези слугує наукова праця К. Соботи «Принцип правної держави» [5].

Дія принципу пропорційності поширюється як на суб'єктів правотворчості, так і суб'єктів правозастосування. За задумом розробників законопроекту «Про правотворчу діяльність» цей принцип по відношенню до вищезгаданого виду юридичної діяльності означає, що обмеження, передбачені нормативно-правовими актами для суб'єктів правовідносин, повинні бути необхідними та достатніми для досягнення легітимної мети правового регулювання [6].

Пропорційність, як один із основних принципів правозастосування, вимагає прийняття рішення, в якому був би дотриманий необхідний баланс між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення [3].

Отже, принцип пропорційності як критерій правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах запровадженого в Україні правового режиму воєнного стану означає основне вихідне положення теорії прав людини, що відображає особливість нормативного й індивідуального правового регулювання поведінки суб'єктів права, що ґрунтується на правильному співвідношенні між публічними (суспільними та державними) інтересами й приватними інтересами окремих індивідів, а також імперативну вимогу такого регулювання, що передбачена національним законодавством і адресована суб'єктам правотворчості і правозастосування.

1. Бусел В. Т. Принцип. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 941.

2. Бусел В. Т. Пропорційний. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 983.

3. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2016. 392 с.

4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

5. Принцип правної держави: конституційно-правні та адміністративно-правні аспекти / Катаріна Собота; [пер. з нім. Г. Рижков, О. Блащук, К. Татарчук]; відп. Ред.. О. Сироїд. Київ : ВАІТЕ, 2013. 608 с.

6. Проект Закону України «Про правотворчу діяльність» URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 23.11.2022).

7. Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2010. 204 с.

8. Шевчук С. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності законодавчих обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод людини (зарубіжний досвід). Вісник Академії правових наук України. Харків, 2000. № 1 (20). С. 69-76.

г) заборони обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, крім випадків, передбачених Конституцією;

г) неможливості будь-яких обмежень окремих прав і свобод, прямо передбачених Конституцією;

д) неприпустимість внесення таких змін до Конституції України, які передбачають обмеження прав і свобод людини і громадянина [7, с. 178].

І хоча в переліку вищезгаданих А. Стрекаловим конституційних принципів обмеження конституційних прав і свобод людини, так само, як і в тексті Основного Закону Української держави відсутня імперативна вимога пропорційності [4], це не стало перешкодою для його теоретичного осмислення вітчизняними науковцями. Підтвердженням цьому слугує наукова праця С. Шевчука, в якій автор на основі аналізу зарубіжного досвіду дав відповідь на питання щодо значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності законодавчих обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод людини [8].

Оскільки досліджуване терміно-поняття «принцип пропорційності» є складним (являє собою словосполучення), з'ясуємо смислове навантаження кожного зі слів, що його утворюють.

Слово «принцип» має такі значення:

1. Основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін. // Основний закон якої-небудь точної науки.

2. Особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось. // Правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін. Принцип гласності. Принцип достовірності.

3. Переконавання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці. Піти на принцип, розм. – почати діяти, відкинувши компроміс [1, с. 941].

Полісемічністю вирізняється і термін «пропорційний», що вживається в таких значеннях:

1. Який має правильне співвідношення розмірів, частин чого-небудь;

2. Який ґрунтується на дотриманні пропорцій, правильного співвідношення між чим-небудь [2, с. 983].

З урахуванням аналізу різних трактувань досліджуваних слів, терміно-поняття «принцип пропорційності» в суспільній науці і практиці означає правило (імперативну вимогу), що ґрунтується на усвідомленому переконанні учасників суспільного життя в необхідності дотримання пропорцій, тобто правильного співвідношення між соціально важливими параметрами їх буття.

В аспекті предмета цього дослідження принцип пропорційності означає основне вихідне положення теорії прав людини, що відображає особливість правового регулювання поведінки суб'єктів і ґрунтується на правильному співвідношенні між публічними (суспільними та державними) інтересами й

Лілія СЕРДЮК

доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна,
кандидат юридичних наук, доцент

**ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК КРИТЕРІЙ ПРАВОМІРНОГО
ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕНОГО В УКРАЇНІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ**

При підготовці тез цієї доповіді автор поставила за мету розкрити зміст принципу пропорційності, що має слугувати критерієм правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах запровадженого в Україні правового режиму воєнного стану.

Для досягнення визначеної мети скористаємося пізнавальними можливостями діалектичного, логіко-семантичного та спеціально-юридичного методів пізнання, потреба в яких обумовлена предметом дослідження, його метою та творчим задумом автора.

В гносеологічному плані важливе методологічне значення мають законодавчо визначені принципи обмеження конституційних прав і свобод людини, а також обґрунтована і сформульована представниками доктрини конституційного права дефініція поняття обмеження конституційних прав і свобод людини.

Обмеження основних прав і свобод людини (тобто, конституційних прав і свобод людини) являє собою правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право (свободу) особи, з боку інших осіб. Воно має виключний законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи.

Якщо межі основних прав і свобод – це нормативно встановлені й забезпечені державою кордони, що визначають міру свободи особи, то обмеження являють собою звуження таких кордонів [7, с. 175],

Інститут обмеження основних прав і свобод людини, як стверджує А. Стрекалов, ґрунтується на таких конституційно закріплених принципах:

- а) неприпустимості звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів;
- б) неприпустимості обмежень дискримінаційного характеру;
- в) неприпустимості підзаконного обмеження основних прав і свобод;

відповідно (О. Кушніренко, Т. Слінько); 3) місце поняття в системі прав і свобод людини (А. Колодій, А. Олійник) [5, с. 149], [6, с. 95-96].

Зважаючи на спорідненість прав і свобод людини, а також близькість за значенням (обидві категорії є можливостями людини), вважаємо обґрунтованим припущення про те, що свободи людини можуть класифікуватись за тими ж критеріями, що й права людини. Задля перевірки цього припущення звернемося до сучасних доктринальних джерел, у яких відображено це питання.

Ми поділяємо думку тих учених, які науково обґрунтованими і методологічно коректними вважають підходи до класифікації категорії права людини, що здійснюється за такими критеріями: 1) за змістом (характером) потреб людини, котрі цими правами забезпечуються; 2) за характером, способом здійснення; 3) за суб'єктним складом здійснення; 4) залежно від механізму реалізації і характеру зобов'язань держави; 5) за можливістю легітимного обмеження прав людини; 6) за колом та особливостями їх носіїв; 7) залежно від ступеня гарантованості прав людини з боку суспільства та держави; 8) залежно від простору (дійсності), в якому можуть бути реалізовані права людини [7, с. 64].

Аналіз вищенаведених підходів до класифікації категорії права людини свідчить не лише про можливість, але й методологічну коректність їх автоматичного використання по відношенню до поняття свободи людини. Виняток складає лише той підхід до видової диференціації досліджуваного поняття, в основу якого покладено критерій залежності від механізму реалізації можливостей людини і характеру зобов'язань держави. Аргументом на користь такого умовиводу слугує той факт, що усі свободи людини є її негативними можливостями, а отже, вимагають від держави невтручання в їх реалізацію.

1. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

4. Мурашин О. Акти прямого народовладдя, їх система та класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1 (20). С. 61-68.

5. Сердюк І. А. Основи теорії правоохоронних відносин : монографія. / І. А. Сердюк. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 196 с.

6. Сердюк І. А. Співвідношення понять права людини і свободи людини. *Теорія держави і права : підручник / кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков*. Дніпро Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 94-97.

7. Сердюк Л. М. Класифікація категорії права людини: аналіз існуючих та нові підходи // *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 3. С. 60-65.

включаючи свою власну [2].

2. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1 ст. 34 КУ) [3].

3. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання, що охоплює собою свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність (ч. 1 ст. 35 КУ) [3]. Аналіз змісту ст. 9 Конвенції свідчить про те, що в ній одночасно закріплені свобода думки, совісті і релігії, Ці можливості для кожної людини включають, зокрема, свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно [2].

Частиною 1 ст. 10 Конвенції до того ж гарантована свобода вираження поглядів, що охоплює собою свободу дотримання своїх поглядів, можливість одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів[2].

4. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ч. 1 ст. 36 КУ) [3]. Свобода об'єднання кожного з іншими особами, включаючи можливість створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів, гарантована ч. 1 ст. 11 Конвенції разом із свободою мирних зібрань [2].

5. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості ... (ч. 1 ст. 54 КУ) [3].

Стверджувально відповідаючи на питання щодо методологічної коректності та необхідності здійснення логічної операції поділу поняття свободи людини, автор виходить із таких міркувань:

по-перше, назви Розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якій зв'язок між правами і свободами законодавець відобразив за допомогою розділового знаку (коми), а не сполучника (і або та);

по-друге, зміст уміщених у цьому Розділі норм свідчить про те, що кількісний показник тих правил поведінки, що закріплюють права людини значно перевищує показник правових норм, які містять свободи людини;

по-третє, обґрунтування дослідниками критеріїв для розмежування прав і свобод людини, до яких, зокрема, відносять 1) шляхи, засоби їх здійснення та забезпечення (П. Рабінович); 2) обсяг можливостей індивідуального вибору конкретної людини, наділеної правами та свободами,

У методологічному плані важливе значення мають такі теоретичні положення:

1) з погляду формальної логіки будь-яка класифікація являє собою спосіб використання логічної операції поділу обсягу поняття. Вона може бути одноактною або ж складатися з сукупності таких поділів. Класифікація дає змогу на підставі аналізу суттєвих ознак поняття виявити і встановити загальні та специфічні риси правових явищ, їх зв'язки та відмінності, найбільш повно відобразити взаємодії та своєрідні переходи одного виду в інший. Для класифікації необхідно використовувати філософські категорії загального, одиничного й особливого, що відображають різноманітність явищ правової дійсності та ступені пізнання зв'язків між фактами, грані їх стикування [4, с. 65].

2) із класифікацією категорії права людини в сучасній правничій науці склалася суперечлива, а отже, проблемна гносеологічна ситуація, що характеризується наявністю двох парадоксальних за свою сутність підходів учених до видової диференціації досліджуваного поняття. Представники традиційного підходу права і свободи людини розглядають як близькі за своїм змістом і значенням категорії, проте не тотожні. Тож їх класифікація, вважають вчені, є важливим пізнавальним завданням. Прибічники другого підходу, зокрема С. Головатий, розглядають категорію права і свободи людини як цілісну та неподільну, а тому видову диференціацію цих понять як самостійних вважають непродуктивною, вочевидь шкідливою й такою, що створює додаткові перешкоди для пізнання правдивої сутності людських прав [1, с. 636-645].

Аналіз вищенаведених теоретичних положень з одного боку, дозволяє розкрити зміст поняття класифікація свобод людини, а з іншого, вимагає висловити власну думку з приводу методологічної коректності та доцільності здійснення логічної операції поділу поняття свободи людини.

Класифікація свобод людини являє собою логічну операцію поділу обсягу однойменної категорії. Обсяг будь-якого поняття являє собою множину елементів, що мисляться в понятті. Аналіз норм Розділу II Конституції України (далі – КУ) «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [3], а також Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) [2], свідчить про те, що обсяг досліджуваної нами категорії складають такі елементи:

1. Кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність (ч. 1 ст. 29 КУ та ч. 1 ст. 5 Конвенції) [3], що означає передусім неприпустимість позбавлення її фізичної свободи, крім встановлених законом випадків і в межах визначених законом процедур. Важливим доповненням до цієї конституційної можливості є приписи чч. 1 та 2 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції, які гарантують кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території свободу пересування і свободу вибору місця проживання, а також можливість вільно залишати будь-яку країну,

сформованих демократичних, а отже, і безпекових цінностей. Зазначене має бути темою наступної, розлогішої публікації.

1. Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року (неофіційний переклад). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
5. Про національну безпеку : Закон України від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2018, № 31, ст.241.
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015, № 28, ст.250.
7. Північноатлантичний договір. Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 р. URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=uk.
8. Заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі від 01.08.1975. URL : https://zakon.cc/law/document/read/994_055.
9. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

Ігор СЕРДЮК

доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна,
кандидат юридичних наук, доцент

КЛАСИФІКАЦІЯ СВОБОД ЛЮДИНИ: ПОНЯТТЯ, КРИТЕРІЇ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ

При підготовці тез цієї доповіді автор поставив за мету визначити обсяг категорії свободи людини, розкрити зміст поняття класифікація свобод людини, а також обґрунтувати необхідність здійснення цієї логічної операції в доповнення до проведеної в правничій науці видової диференціації прав людини.

624,3 млрд гривень. На 2023 рік уряд пропонує встановити бюджет Міноборони на безпрецедентно високому рівні (не лише для цього відомства, а й загалом для всіх) – 857,9 млрд гривень.

Рада національної безпеки і оборони України пропонує Уряду передбачити в проєкті Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» загальний фінансовий ресурс на забезпечення національної безпеки і оборони України в обсязі не менше 17,8% ВВП для сектору безпеки і оборони України, при цьому фінансування потреб сектору безпеки і оборони України передбачити в обсязі не менше 1 141 108,1 млн гривень.

Сенат Конгресу США погодив проєкт оборонного бюджету на \$847,3 млрд на 2023 рік. Проєкт включає \$800 млн на військову допомогу Україні. У проєкті також передбачено виділення \$6 млрд на стримування Росії в Європі. Загальносвітові річні витрати на оборону у 2021 р. вже перевищили \$ 2 трлн. Отже, вартість свободи через небезпеку постійно зростає.

Також слід наголосити і на внутрішніх аспектах безпеки, зокрема проблемі цивільного обігу вогнепальної зброї в Україні. Досі немає відповідного закону, натомість надто масивним залишається відомче регулювання, переважно наказами МВС. Напередодні війни, 23 лютого 2022 р. прийнято за основу проєкт Закону "Про право на цивільну вогнепальну зброю".

Після початку великої війни дещо спрощено порядок отримання дозволів на володіння вогнепальною зброєю українцями. 1 березня МВС видало наказ, відповідно до якого держава впродовж доби видає цивільним особам бойову зброю за умови участі в територіальній обороні. Для цього достатньо подати письмову заяву та документ, що посвідчує особу. Отриману зброю та боєприпаси до неї після завершення воєнного стану потрібно повернути в поліцію.

Наказ МВС частково дублює ухвалений 3 березня Закон "Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України". Він дозволяє громадянам використовувати всі наявні в них види зброї проти російських агресорів і звільняє людей від відповідальності за її застосування проти окупантів. 7 березня МВС затвердило "Порядок отримання вогнепальної зброї та боєприпасів цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав".

Отже, неможливо будувати державність нас конституційно проголошених демократичних засадах, не маючи для цього належних безпекових ресурсів (в т. ч. людських, порівняно з державою-агресором) та міжнародних гарантій, чим є на сьогодні НАТО.

Водночас повноцінне гарантування свободи часто спричиняє зворотні ефекти щодо безпекових основ західних суспільств. Наприклад, свобода віросповідання, асоціацій, свобода слова та відкритий інформаційний простір піддають демократичні держави ризикам ворожого, тоталітарного зовнішнього впливу, що має кінцеву мету руйнування століттями

однією з підстав її проголошення Верховна Рада Української РСР назвала смертельну небезпеку, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року.

Угода про Асоціацію України є ЄС визначає: спільні цінності, на яких побудований Європейський Союз, а саме: демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та верховенство права, також є ключовими елементами цієї Угоди. Сторони повинні поглиблювати свій діалог і співробітництво та сприяти поступовій конвергенції у сфері зовнішньої та безпекової політики, у тому числі Спільної політики безпеки і оборони. Розділ III. Юстиція, Свобода та Безпека: В рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та зміцненню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод [10].

Угоді про асоціацію передувала Революція Гідності – Євромайдан. Мета – свобода, вільний рух робочої та інтелектуальної сили. Результат - Безвізовий режим між Україною та Європейським союзом — статус, що дозволяє громадянам України вільно перетинати міждержавні кордони країн Європейського Союзу без попереднього звернення до консульства для отримання дозволу, починаючи з 11 червня 2017 року.

На тлі безпекових міркувань в умовах гібридної російської агресії 7 лютого 2019 р. Верховна Рада ухвалила ініційований Президентом Закон "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)". За відповідне рішення проголосували 334 народні депутати за мінімально необхідних 300.

28 лютого 2022 року, невдовзі після російського повномасштабного вторгнення, Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі. Президент України В. Зеленський попросив негайного вступу за «ноюю особливою процедурою» [4], а президенти восьми держав ЄС закликали прискорити процес вступу. Європейська Рада на саміті у Брюсселі 23 червня 2022 р. ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата в Європейський Союз.

Наприкінці вересня 2022 р. Україна відповіла на російські псевдореферендуми в окупованих областях та незаконну анексію територій заявкою на пришвидшений вступ до НАТО.

Звісно, безпека має і фінансовий вираз. Тоді як, приміром, у Державному бюджеті України на 2014 рік витрати на Міністерство оборони становили 15,1 млрд гривень, то вже на кінець 2022 р. воно становитимуть

1789 р., Декларація незалежності США 1776 р і Конституція США 1787 р.

На сьогодні найвиразніше концепція і свободи і безпеки активізується у наддержавних актах та інституціях. навіть більше, вона є головною метою створення відповідних об'єднань держав. Так, у Договорі НАТО від 4 квітня 1949 р. у преамбулі закріплено про ключову мету створення цього союзу – захист, з одного боку, свободи, спільної спадщини своїх народів і їхньої цивілізації, заснованої на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права, з іншого – здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки [7].

Наступний документ – Заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаний 1 серпня 1975 у м. Гельсінкі главами держав і урядів 33 європейських країн, а також США і Канади, незважаючи на своє переважно безпекове змістовне спрямування, містить положення стосовно зобов'язань держав-підписантів поважати права людини й основні свободи, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії, дотримуючись Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, міжнародних пактів про права людини тощо. Наголошувалось, що повага прав і основних свобод людини є істотним чинником миру, справедливості й благополуччя, необхідних для забезпечення дружніх відносин і співпраці між державами [8].

У Договорі про Європейський Союз визначено, що Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Мета Союзу – підтримувати мир, свої цінності та добробут своїх народів. Союз надає своїм громадянам простір свободи, безпеки й правосуддя без внутрішніх кордонів, на якому забезпечено вільний рух осіб разом з належними заходами, пов'язаними із контролем на зовнішніх кордонах, притулком, імміграцією та попередженням і боротьбою зі злочинністю. А розділ V Договору має назву «Простір свободи, безпеки та правосуддя», тобто аналізовані поняття вживаються вже нероздільно, а отже, є свого роду взаємозалежними [9].

Одним із перших прообразів законодавчого забезпечення прагнень України до незалежності вважається Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Метою прийняття цього документа визначено потреби всебічного забезпечення прав і свобод людини, а також всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР. Натомість про безпеку йдеться в аспекті екологічної безпеки, а також те, що Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

А вже в Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р.

зрештою, вже стали правовими, пройшовши непростий шлях міжнародного та національного унормування й інституціалізації.

Загальна декларація прав людини 1948 р. проголосила, визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність. І тут свобода вже має багатовимірність, тобто виступає як міра можливої поведінки, тобто суб'єктивізується. Адже Декларацією проголошено свободу думки, совісті і релігії, свободу переконань і на вільне їх виявлення, що виражається у свободі безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободі шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів, тобто проголошено свободу інформаційної діяльності. Також тут закріплено свободу мирних зборів і асоціацій [1]. Втім Декларація не оперує таким поняттям, як безпека.

Натомість Міжнародний пакт про громадянські та політичні права поряд із визнанням таким фундаментальним правом людини, як право на свободу та особисту недоторканність, свободу вибору місця проживання, запроваджує вже поняття безпека (державна та суспільна) як чинник обмеження деяких свобод людини (зокрема, релігійної, свободи асоціацій, поглядів, вибору місця проживання) [2].

В такому ж руслі йдеться і про свободи та міркування безпеки як підстави її обмеження в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Зокрема, Конвенцією конкретизовано, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [3].

Конституція України, ключовим положенням якої є державне визнання соціальною цінністю таких благ людини, як свобода і безпека (ст. 3,) додає ще такий вид свободи, як свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості [4]. Але все одно критерієм обмеження будь-якого виду свободи вступає така цінність людини, як її безпека, а також національна безпека, яка вживається поряд із такими цінностями, як громадський порядок, здоров'я населення, екологічна безпека [5].

А вже, наприклад, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає обмеження більшості свобод громадян з міркувань забезпечення національної та громадської безпеки, як от: обмеження свободи пересування та руху транспортних засобів тощо [6].

Звичайно, в перших історичних актах за прав людини головною, і навіть єдиною цінністю виступала свобода. Це такі правові пам'ятки та вже тривалий час чинні акти, як англійські Велика Хартія Вольностей 1215 р. та Білль про права 1689 р., французька Декларація прав людини і громадянина

ефективного механізму здійснення соціальних прав, мінімізації адміністративного розсуду представників державного апарату має стати вектором удосконалення національного законодавства, що регламентує умови та порядок здійснення соціальних прав людини.

1. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посіб. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.

2. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с.

3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.

4. Конституційне право: підручник / [Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич]; за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2021. 528 с.

5. Загальна теорія права: підручник / [М.І. Козюбра, С.П.Погребняк, О.В.Цельєв, Ю.І.Матвєєва]; за заг. ред. М.І. Козюбри . К.: Ваіте, 2015. 392 с.

6. Волкова О.В. Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості. *Часопис Київського університету права. 2011. № 1. С. 39-43.*

7. Рішення Конституційного суду України від 17 березня 2005 року № 1-рп/2005 у справі № 1-10/2005 за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 2 Закону України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» (справа про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-05#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

Андрій САМОТУГА

доцент кафедри

загальноправових дисциплін

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна,

кандидат юридичних наук, доцент

СВОБОДА ТА БЕЗПЕКА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ Й ЗАСАДИ ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО КУРСУ УКРАЇНИ

Той, хто віддає свою свободу за безпеку,
не отримує ні того, ні іншого.

Томас Джефферсон

Той, хто відмовляється від свободи заради
тимчасової безпеки, не заслуговує ні на
свободу, ні на безпеку.

Франклін Делано Рузвельт

Чи можна вже піддавати сумніву ці вікові вислови, спробуємо з'ясувати, оскільки світ змінюється дуже швидко, а також враховуючи те, що свобода та безпека були спочатку категоріями філософськими, потім – політичними і,

Незважаючи на це, обставини сьогодення дозволяють вести мову про те, що адміністративний розсуд окремих уповноважених службових та посадових осіб негативно позначається на соціальних правах людини. Прикладом таких фактів є багатотисячні адміністративні позови про визнання дій та бездіяльності окремих посадових осіб Пенсійного фонду України, органів виконавчої влади незаконними щодо визначення розміру та порядку нарахувань пенсії пенсіонерам органів внутрішніх справ. На жаль, такий негативний адміністративний розсуд вказаних посадових осіб негативно позначається на формуванні правової свідомості і культури у країні, а також може розглядатися як використання під час реалізації адміністративного розсуду відповідних політичних ідей та гасел, які не мають під собою державницької позиції щодо утвердження людини, як найвищої соціальної цінності.

Подібна позиція відповідних суб'єктів публічної адміністрації, на наше переконання, зумовлюється тим, що останні забувають про свою сервісну функцію, які мають виконувати, а опікуються власними інтересами збагачення, у наслідок чого людині для можливості здійснення соціальних прав, гарантованих державою необхідно звертатися до судової гілки влади.

Очевидно, що у першу чергу декларація державою відповідних соціальних прав людини повинна мати у своєму підґрунті імператив у діяльності відповідного державного апарату та аксіому гарантування виконання та дотримання відповідних соціальних прав державою без необхідності втручання та залучення до вказаного процесу інституту захисту та поновлення відповідних соціальних прав з використанням судової гілки влади, зокрема й міжнародних судів. Адже, зловживаючи адміністративним розсудом окрема посадова особа перш за все знецінює відповідні соціальні права, а по-друге, вселяє зневіру у державу, яка «однією рукою надає людині відповідні права, а іншою унеможливорює користування ними».

Підсумовуючи викладене, наголосимо на тому, що соціальні права за своїм змістом, хоч і залежні від розсуду держави, однак один раз задекларувавши їх, держава в особі державного апарату має щодня робити все від неї залежне для створення умов їх використання та здійснення усіма суб'єктами. Саме соціальні права, думається, є тим ресурсом, який гарантує свободу розвитку особистості у суспільстві та є фундаментом для гуманістичних і демократичних не лише ідей, а й спрямованості та розвитку держави і громадянського суспільства. Поміж цього саме соціальні права, а точніше – їх використання людиною, здатні забезпечити гармонійне соціодержавне буття особистості. Глибоко переконані у тому, що саме від можливості використання та здійснення соціальних прав залежить рівень розвитку суспільства, неспинний процес розбудови громадянського суспільства та демократичної держави. Відтак, вважаємо, що оновлення розуміння соціальних прав, а також їх здійснення людиною, створення свободи реалізації, як обов'язок держави та її апарату, має стати одним із ключових акцентів у сучасних правових дослідженнях, а формування

бутність. Тому забезпечення даного права кожному члену певної національної спільноти слугує водночас і забезпеченням відповідних етнічних прав усієї цієї групи людей. І навпаки: забезпечення прав нації в цілому дозволяє кожному її представникові здійснювати свої етнічні права [3, с. 21]. Зазначене дозволяє сприймати соціальні права, як певні можливості для вектору розвитку не лише особистості, а й самовизначення народу у прагненні до незалежності та суверенітету

Соціальні права особи – це можливості особи з реалізації своїх здібностей для забезпечення гідного рівня життя та здійснення трудової діяльності, а також можливості претендувати на отримання від держави певних матеріальних благ [6, с. 40].

Усвідомлення соціальних прав, свобод та інтересів має охоплювати не лише можливості особи, а й зобов'язання держави, які остання взяла на себе для забезпечення всебічного розвитку особистості у суспільстві.

Ефективність використання соціальних прав людини, свобода їх здійснення для реалізації відповідних інтересів напряму залежить від рівня розвитку суспільства та його інститутів, зокрема держави. Саме держава, усвідомлюючи зростаючі потреби та інтереси людини у суспільстві для її розвитку, має вжити заходів зі створення умов з безперешкодного задоволення таких інтересів. Звідси, соціальні права людини, на нашу думку, слід розглядати саме як структуровану динамічну систему зобов'язань держави, потреб та інтересів особистості та суспільства у цілому, спрямовані на забезпечення умов свободи розвитку людини, забезпечення умов її життя, збереження, підтримання, та за необхідності відновлення – здоров'я, честі, гідності людини.

Оскільки в основі соціальних прав людини перебувають саме зобов'язання держави щодо створення відповідних умов не існування (оскільки зазначений термін більш походить на можливість фізичного виживання людини), а буття та розвитку людини, тому здійснення зазначених прав, переконані, перебуває у прямій залежності від адміністративного розсуду суб'єктів публічної адміністрації, наділених повноваженнями зі створення умов реалізації соціальних прав людини.

До соціальних прав, зазвичай, відносять право на працю та на достойну її оплату, право на соціальний захист, що виникає у наслідок дії негативних чинників на особу: чи то вік, з досягненням якого особа втрачає можливість повноцінно працювати, чи фізичні або ментальні (розумові) вади, чи дія на людину під час виконання нею відповідних трудових (посадових, функціональних) обов'язків чинників, які впливають, у тому числі й утруднюють, або унеможливають виконання відповідних трудових обов'язків без зазнання додаткових ризиків життю чи здоров'ю людини.

Україна, яка на початку своєї незалежності задекларувала, що є правовою, соціальною державою, де визнається та діє принцип верховенства права, а права і свободи людини є невідчужуваними та повинні охоронятися державою, послідовно торує демократичний шлях розвитку суспільства і державності.

включаючи соціальне забезпечення працівників, охорону здоров'я та ін., а також прав соціально-культурного характеру, в гарантуванні яких зацікавлені переважно ті ж наймані працівники – права на освіту, на доступ до досягнень науки і культури тощо [5, с. 54]. Зазначені правові погляди, що спираються на історичні факти, вказують на вторинність соціальних прав до відповідних позитивних обов'язків держави стосовно особи.

Насамперед, зрозуміємо, що саме вкладається у поняття права соціального забезпечення, яке виступає колискою соціальних прав і свобод людини. Так, право соціального забезпечення – це відносно відокремлена група взаємопов'язаних між собою суспільних відносин, що виникають при реалізації фізичними особами права на соціальне забезпечення [1, с. 166]. З такої доктринальної позиції, право соціального забезпечення уявляється, як суспільні відносини, що виникають при реалізації соціальних прав, свобод та інтересів. Отож право соціального забезпечення є наслідком упорядкування розуміння, використання, здійснення та забезпечення реалізації соціальних прав, свобод та інтересів.

Зміст соціального забезпечення полягає у тому, що у випадку настання певних соціально-значимих обставин (соціальних ризиків), які визначені законодавчо, людина має право звернутися за призначенням їй відповідного виду та розміру соціальних виплат та надання соціальних послуг на умовах та в порядку, встановленому законодавством. У випадку, якщо вона дотримається усіх визначених правових вимог уповноважений державою суб'єкт (публічного або приватного характеру) має ухвалити рішення про призначення їй певного виду та розміру соціального забезпечення [2, с. 8]. Все вищевикладене дозволяє дійти висновків про те, що право соціального забезпечення є похідним правовим явищем стосовно правової категорії – соціальні права, свободи та інтереси. Саме останні мають визначати зміст права соціального забезпечення.

Очевидно, що соціальна спрямованість найбільш виразно відтворена у ст. 3 Конституції України, де мовиться про те, що людина, її права, свободи, честь та гідність визначають зміст і спрямованість держави. Така соціоантропна сутність ключового політико-територіального інституту суспільства, зумовлює сприйняття соціальних прав, свобод та інтересів особистості, як категорій прямо залежних від обов'язків держави.

Згідно з Конституцією України ознаками України як соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, закріплення та державні гарантії реалізації соціальних прав громадян, зокрема їх прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень (статті 46, 48), тощо. Це зобов'язує державу відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати і застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян [7]. Одним із основних складників загальносоціальних прав людини є можливість зберігати, виявляти, реалізовувати й розвивати свою національну само

покоління прав, свобод, інтересів. Зазвичай, така класифікація прав, свобод та інтересів людини обумовлюється започаткуванням розуміння та формуванням змістовного елементу прав, свобод та інтересів, а також усвідомлення колективним соціальним розумом відповідних категорій права. Як результат сформовані особисті права, свободи та інтереси, що віднесли до першого покоління прав, соціальні, економічні, політичні права, яка утворили друге покоління прав людини. Свідомі з того, що права, свободи та інтереси людини є невід'ємними складовими соціального змісту особистості, які виявляються саме у суспільних відносинах, відносинах, які регулюються нормами права.

Саме соціальне середовище та соціальна сутність людини зумовлюють те, що людина, як суб'єкт суспільних відносин сприймається як комплекс певних правових категорій, правових можливостей, які людина використовує, виконує, дотримується, реалізує чи застосовує у суспільних відносинах, врегульованих правом.

Погоджуючись з П.М. Рабіновичем, зокрема, не можна не відзначити, що всі права людини є соціальними у тому сенсі, що вони обумовлені соціумом, суспільством як за змістом, так і за засобами їх здійснення. З цієї точки зору, «несоціальних» прав людини взагалі існувати не може [3, с. 12]. Права, свободи та інтереси сприймаються як невід'ємна частина людини саме у соціальному середовищі, де людина є фізичною особою з «відповідним набором» прав, свобод, інтересів, обов'язків, зрештою – відповідальності.

Впродовж дослідження ми не ставимо за мету змінити чи трансформувати усталені погляди на класифікацію прав, свобод та інтересів людини, у тому числі й погляди на покоління прав людини. Однак, за певних обставин, у результаті озвученого, можуть виникати нові питання прав, свобод та інтересів людини, які потребують сучасного дослідження під призмою історичних здобутків та інтелектуального потенціалу людства, нові ідею та погляди на відомі категорії, які можуть сповнюватися оновленого змісту та бачення.

Ведучи мову про права, свободи та інтереси, скористаємось юридичною лексикою. Легітимність очікування розуміння та використання соціальних прав, свобод та інтересів слід брати з розуміння соціального призначення цих правових категорій та тієї ролі, які останні мають виконувати у соціальному забезпеченні буття та розвитку особистості у суспільстві та державі.

Соціальні права належать до другого покоління прав людини, зумовлених ідеями соціальної держави та соціальних прав [4, с. 140]. Цю групу прав ще називають позитивними (*status positivus* за Еллінеком), тобто такими, що передбачають цілеспрямовану діяльність держави щодо створення не тільки юридичних гарантій, а й матеріальних передумов їхньої реалізації [4, с. 143]. Їхньою метою стало забезпечення інтересів передусім тих, хто працює за наймом – права на працю і пов'язаних з ним гарантій,

за наступними взаємозалежними та взаємопов'язаними напрямками:
1) ідеологічний напрямок; 2) нормативно-правовий напрямок;
3) функціонально-правовий напрямок [4, с. 334].

1. Теорія держави і права: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. – 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро: ДДУВС; Ліра ЛТД. 2017. 480 с.

2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 2-ге вид. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

4. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. – Ужгород: Ліра, 2011. – 368 с.

5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zacon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 01.12.2022).

6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.12.2022).

7. Саксонов В. Б. Межі здійснення суб'єктивних юридичних прав у цивільних правовідносинах. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти*. Регіональна науково-практична конференція, присвячена 73-ій річниці проголошення Загальної декларації прав людини (7 грудня 2021 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2021. 164 с. С. 38-41.

8. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 4 т.] / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. Т. 1. К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. 928 с.

Микола САМБОР

в.о. начальника сектора моніторингу
Прилуцького районного відділу поліції
Головного управління Національної
поліції в Чернігівській області,
м. Прилуки, Чернігівської обл., Україна,
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Національної
академії наук вищої освіти України

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ У ЇХ ВИКОРИСТАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Права, свободи та інтереси, а також проблеми їх розуміння, використання, здійснення, відновлення зосереджують навколо себе нові й нові дослідження. Формування та накопичення змістовного матеріалу про права, свободи та інтереси зумовило необхідність їх класифікації за певними ознаками, у наслідок чого отримали розподіл прав, свобод та інтересів на цілі

становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція» [6].

Для належної юридичної оцінки норм, викладених у ч. 2 ст. 13 ЦК України, заслуговує на увагу позиція, згідно з якою було б неприпустимим відходом від букви закону стверджувати, що у формулюванні «особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб» під особами розуміються тільки суб'єкти цивільного права, а під правами – тільки цивільні права. Тому із зазначеного положення ч. 2 ст. 13 ЦК України можна зробити висновок про те, що при здійсненні цивільних прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити не тільки цивільні, а й інші права будь-яких осіб [8, с. 116].

У ч. 3 ст. 13 ЦК України до зловживання правом безпосередньо віднесено «дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі». Що ж мається на увазі під «зловживанням правом в інших формах» у цій частині не вказано [6].

Для з'ясування питання, що законодавець мав на увазі під «зловживанням правом в інших формах», слід звернутися до ч. 6 ст. 13 ЦК України, в якій зазначено: «У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою – п'ятою цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом». Отже, на підставі аналізу положень ч. 6 цієї статті, можна дійти висновку, що усі дії та вчинки, передбачені частинами 2 – 5 ст. 13 ЦК України, є зловживанням правом. Тобто не тільки «дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі» (ч. 3 ст. 13 ЦК), а й «дії, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині» (ч. 2 ст. 13 ЦК) та інші, зокрема передбачені частинами 4 і 5 цієї статті [7, с. 40].

Таким чином, для встановлення факту зловживання правом необхідно довести, що при здійсненні своїх прав особа: не виконала обов'язок «утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині» (ч. 2 ст. 13 ЦК); вчинила дію «з наміром завдати шкоди іншій особі» (ч. 3 ст. 13 ЦК); не додержувалася моральних засад суспільства (ч. 4 ст. 13 ЦК); використала цивільні права «з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку», або її дії можуть бути кваліфіковані як «недобросовісна конкуренція» (ч. 5 ст. 13 ЦК) [6].

Юридичні наслідки невиконання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами 2 – 5 ст. 13 ЦК України, як було вказано вище, визначені у ч. 6 цієї статті, згідно з якою «суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом». Зокрема, відповідно до норм ч. 3 ст. 16 ЦК України, «суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 цього Кодексу» [7, с. 40].

Механізм протидії проявам зловживання правом повинен здійснюватися

сутності та соціальному призначенню;

вихід за встановлені законом межі при здійсненні належного особі суб'єктивного юридичного права чи використання неналежних способів або форм його реалізації;

настання або реальна загроза можливості настання суспільно шкідливих наслідків;

неможливість кваліфікації цих дій як абсолютно правомірної поведінки або безсумнівного правопорушення;

не традиційність юридичних наслідків зловживання суб'єктивним правом.

В цілому, зміст права полягає в регулюванні поведінки людей таким чином, щоб вони узгоджували свою свободу зі свободою інших людей, на підставі взаємоповаги, неухильного виконання обов'язків (право – це свобода, свобода – не безмежна, вона обмежується свободою, інтересами інших осіб, які особа, що здійснює право, має поважати) [4, с. 331-332].

Із цього приводу в ст. 23 Конституції України зазначено – «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості». У ч. 1 ст. 68 Основного Закону нашої держави вказано: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» [5].

Задля регулювання та охорони відносин цивільно-правового характеру вказані конституційні норми конкретизовано у ст. 13 Цивільного кодексу України – «Межі здійснення цивільних прав». Зокрема, у ч. 1 цієї статті вказано: «Цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства» [6].

Важливого значення, крім наведених вище положень Основного Закону нашої держави, набувають норми-засади закріплені у Цивільному кодексі України – основному акті цивільного законодавства. Зокрема йдеться про «справедливість, добросовісність та розумність» (ст. 3 ЦК України). При цьому «вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом» (ст. 12 ЦК України) [7, с. 39].

Окрім загальних засад, неабияке значення для належної реалізації та захисту цивільних прав мають норми, закріплені у частинах 2 – 5 ст. 13 ЦК України: «2. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині.

3. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

4. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

5. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним

Владислав САКСОНОВ

доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗЛОВЖИВАННЯ СУБ'ЄКТИВНИМ ПРАВОМ ЯК ВИД ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У загальній теорії права зловживання суб'єктивним юридичним правом визначається та характеризується неоднозначно. Зокрема В. Корельський і В. Перевалов характеризують зловживання правом як «соціально шкідливу поведінку, що здійснюється в межах правових приписів» [1, с. 317]. С. Олейников як «неправомірне суспільно шкідливе діяння правоможної особи, що спрямоване на задоволення її інтересу, але суперечить призначенню такого права» [2, с. 250]. О. Скакун як «особливий вид юридично значущої поведінки, яка полягає у соціально шкідливих учинках суб'єкта права, у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права» [3, с. 451].

Найбільш повно систематизував різні підходи до визначення «зловживання правом» український дослідник О. Рогач, який у своїй праці класифікував підходи до цієї категорії, визначивши, що: окремі науковці розглядають «зловживання правом» як різновид протиправних дій; інші розглядають його як діяння правомірне; крім того, існує підхід, відповідно до якого «зловживання правом» є самостійним видом правової поведінки, що не належить ні до правомірної, ні до протиправної [4, с. 310].

На сьогодні в доктрині національного права панує позиція, відповідно якої зловживання правом характеризується як самостійний вид юридично значущої поведінки, що виокремлюється з поміж інших – правомірної поведінки, протиправної (правопорушення) та об'єктивно протиправної поведінки.

Узагальнюючи визначення та характеристику феномену зловживання правом маємо змогу виділити найбільш важливі ознаки цього явища, серед яких наступні:

наявність у особи суб'єктивного юридичного права, яким вона реально наділена, оскільки зловживати можливо лише наявним правом;

діяння особи (дії чи бездіяльність) спрямовані на реалізацію цього права – його використання;

реалізація суб'єктивного юридичного права всупереч його змісту,

представнику з вимогою невідхильного його виконання, а також зобов'язало владу Тегерана сприяти розслідуванню фактів порушення прав людини спеціальною міжнародною місією з прав людини.

Першими результатами протесів й особливого контролю над їх перебігом з боку ООН стала заява генерального прокурора Ірану Мохаммада Джафар Монтазері про створення робочої групи, що працюватиме над переглядом та змінами до закону про обов'язкове носіння хіджабу. Такі заяви є скоріше прагненням загальмувати деструктивні процеси в суспільстві, що на тлі погіршення економічної ситуації в державі, можуть спровокувати додатковий виток санкцій. З огляду на те, що вся повнота влади зосереджена у руках консерваторів, сповідатися на лібералізацію гендерної політики в Ірані у найближчі місяці не варто. Демонстрація певних поступок має на меті лише зменшити градус напруги у суспільстві й уваги до державної політики з боку міжнародної спільноти, що вигідно перш за все іранському керівництву через його військову співпрацю з росією.

Таким чином, попри формальність дотримання прав людини і громадянина, Іран залишається державою з підвищеною небезпекою для жінок, що проявляється у першу чергу через дискримінації та гендерне насилля по відношенню до власних громадян. Намагання міжнародної спільноти тримати ситуацію з вирішення гендерного питання під санкційним та консультативним контролем не увінчуються успіхом.

1. Ишанжанова Д. Коран о месте и роли женщины. Проблемы та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД : матеріали XVIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2013. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2099> (дата звернення: 01.12.2022).

2. Положение в области прав человека в Исламской Республике Иран : Записка Генерального секретаря от 27 сент. 2014 г. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/73/398> (дата звернення: 20.09.2022).

3. Лале Эфтехари: женщина в Иране может стать Президентом. Notuminfo : веб-сайт. URL: <http://www.notum.info/news/socziium/lale-eftexari-zhenshhina-v-irane-mozhet-byit-prezidentom> (дата звернення: 20.09.2022).

4. Лютова В. Иранские женщины-ниндзя – смертельное оружие, от которого не спаслись. Fishki.Net: веб-сайт. URL: <https://fishki.net/2308622-iranskie-zhenwiny-nindzja---smertelynoe-oruzhie-ot-kotorogo-ne-spastisy.html> (дата звернення: 01.12.2022).

5. Положение в области прав человека в Исламской Республике Иран : Доклад специального докладчика по вопросу о положении в области прав человека в Исламской Республике Иран от 13 янв. 2022 г. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G22/005/46/PDF/G2200546.pdf?OpenElement> (дата звернення: 01.12.2022).

6. Резолюция, принятая Советом по правам человека 24 ноября 2022 г. URL: <https://documentsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G22/602/14/PDF/G2260214.pdf?OpenElement> (дата звернення: 01.12.2022)

прикладі дискримінації за статевою ознакою, стали предметом обговорення на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 22 грудня 2014 року під час заслуховування доповіді робочої групи з універсального періодичного огляду щодо стан справ із дотриманням прав людини в Ісламській Республіці Іран. Члени ГА ООН вкотре висловили вимогу до Тегерана приєднатися до Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації по відношенню до жінок з подальшою ліквідацією законів, що допускають гендерну дискримінацію [4].

У січні 2022 року Рада з питань прав людини ООН виступила з черговою доповіддю про стан справ з дотримання прав людини в Ісламській Республіці Іран. Зокрема, було звернено увагу на факти незаконних, без судових вироків, страт, в тому числі жінок та неповнолітніх, застосування сили проти учасників мітингів та в місцях позбавлення волі, катування, несанкціоновані затримання з подальшим незаконним триманням під вартою. Доповідачі вимагали від іранської сторони ввести мораторій на використання смертної кари, убезпечити жінок-правозахисниць від переслідувань, скасувати закони, що порушують права жінок, тощо [5].

Подібні вимоги Генеральної Асамблеї ООН хоч і приймалися до уваги іранською делегацією, але їх імплементація у національне законодавство не відбувалася. Результатом ігнорування вирішення проблеми гендерної дискримінації стали масові акції протесту жінок в Ірані, що тривають з вересня 2022 року. Приводом до заворушень та акцій протесту стало вбивство 22-річної Махси Аміні з Іранського Курдистану, яку заарештували вартіві КВІР за неправильне носіння хіджабу. Після тримання під вартою та численних побоїв дівчину відправили до лікарні, де вона й померла.

Значний резонанс цієї справи у суспільстві пов'язаний не лише із рухом жінок проти дискримінації та переслідування за зовнішнім виглядом. Він має політичний підтекст та пов'язаний з протистоянням Іранського Курдистану центральній владі в особі Хаменеї, яка намагається придушити будь-які прояви територіальної культурної відмінності та посилити контроль над провінціями. Запровадження додаткових санкцій проти ІРІ у зв'язку з її підтримкою росії у війні з Україною, лише посилюють конфлікти всередині іранського суспільства, проявом яких стають масові акції проти переслідування і дискримінації за гендерним принципом.

Наявність жертв у результаті масових акцій вересня – жовтня 2022 року стали предметом розгляду іранського питання на засіданні Ради з питань прав людини ООН 24 листопада 2022 року. На цьому засіданні висловили глибоке занепокоєння жорстоким придушенням акцій протесту, що супроводжуються сексуальним та гендерним насиллям, тортурами по відношенню до жінок, арештами правозахисників та закликали Тегеран припинити будь-які прояви дискримінації жінок і дівчаток у громадському та приватному житті, відмовитися від переслідування учасників протестів та членів їх сімей й почати розслідування обставин смерті Махси Аміні [6]. Рішення Ради було оформлено у вигляді мандату та передано іранському

органів. Парадоксальності ситуації додає той факт, що Тегеран у 1943 році був місцем прийняття зобов'язань голів держав-учасниць конференції дотримуватися прав людини і громадянина, а 10 грудня 1948 року Іран став одним із перших, хто підписав і ратифікував Загальну декларацію прав людини. Однак, прихід до влади реакційних сил у вигляді режиму аятоли та зосередження особливих спеціальних повноважень у військових, зокрема у Корпусі вартових ісламської революції та Поліції моралі, перетворили ІРІ на постійного фігуранта засідань ООН щодо питань порушення прав людини, особливо в частині становища жінки в сім'ї та суспільстві.

У теоретичному вимірі основне джерело мусульманського права – Коран декларує норми гендерної рівності, наголошуючи на тому, що жінки та чоловіки однаково рівні перед Аллахом [1]. Виходячи з такого розуміння рівності, норми шариату вбачають в жінці повноправного дієздатного суб'єкта правовідносин. Вона набуває права заключати цивільні договори, здобувати вищу освіту, кермувати авто, займати посади державної служби чи входити до складу парламенту, здійснювати військову службу. Наприклад, при президенті Ірану створено посаду заступника у справах жінок та сім'ї, а також окрему спеціалізовану Раду у справах жінок та сім'ї, де в переважаючій більшості посади займають жінки [2]. Цікавою є й гендерна статистика іранських вишів – 60% від загальної кількості здобувачів вищої освіти складають жінки [3]. Елітний спецпідрозділ іранської армії теж складають жінки, які проходять попередньо вишкіл у спеціалізованій школі підготовки бійців куноїті. Їх навчають бойовому мистецтву ніндзюцу, якому під силу знищення суперника за будь-яких обставин [4].

На практиці ж ми маємо узаконені факти гендерної сегрегації у транспорті, закладах відпочинку та на робочих місцях; прояви сексизму та домашнього насилля через різного роду дискримінацію у фінансовій та приватній сфері. Одним із проявів такої дискримінації на державному рівні є обмеження вільного пересування за межами дому без чоловічого супроводу й запровадження тотального контролю за зовнішнім виглядом жінки. Поліція моралі та загони добровольців басідж мають надзвичайні повноваження у питаннях контролю над поведінкою та зовнішнім виглядом жінок.

Одним із найбільш гучних проявів порушення норм прав людини і громадянина зі сторони басідж, особливо в частині ст. 3 і 5, які гарантують свободу і недоторканість особистості незалежно від статі та захист від катувань і нелюдського поводження, були епізоди виливання в обличчя жінок кислоти через неправильно вдягнений хіджаб, що прокотилися по всій Ісламській Республіці восени 2014 року. По факту нанесення шкоди жіночому здоров'ю жодної кримінальної справи заведено не було, обмежилися лише офіційними заявами керівництва КВІР із засудженням «кислотного тероризму». Акції ж протесту, організовані жінками в провінції Ісфаган, з вимогами припинити переслідування на гендерній основі не увінчалися успіхом й були розігнані. Проте, випадки нападів на жінок, як

розпорядником якого будуть або територіальні органи юстиції, або єдина професійна організація, що об'єднуватиме усіх медіаторів України та визначатиме стандарти професії.

1. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2019. 42 с.

2. Єрмоєнко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні. URL: <http://www.ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvy.pdf>.

3. Кулінченко О. С. Підготовка майбутніх педагогів до впровадження медіації. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: «Педагогічні науки». 2018. № 6.

4. Кисельова Т. С. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації в зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 225-235.

5. Єрмоєнко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні. URL: <http://www.ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvy.pdf>.

6. Кармаза О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. *Підприємство, господарство і право*. 2017. №2. С. 24-28.

7. Основні засади навчання базовим навичкам медіатора / За заг. ред. К. Б. Наровської. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 32 с.

8. Наливайко Л.Р., Ільєнко Д.Ю., Ільєнко В.Ю. Інститут медіації як ефективний спосіб вирішення конфліктів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 29-32.

Вікторія ПИЛИПЕНКО

доцент кафедри

державно-правових дисциплін

Луганського державного університету

внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,

м. Івано-Франківськ, Україна,

кандидат історичних наук, доцент

ДО ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІРАНІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Ісламська Республіка Іран, що постала як реорганізована клерикальна держава після революції 1979 року, являє собою своєрідний правовий гібрид, де намагаються взаємоузгоджуватися міжнародні правові норми, які носять у переважній більшості світський характер, з нормами шаріату.

Якщо у трудовому чи кримінальному законодавстві Ірану домінують традиції романо-германської правової системи, то галузь сімейного права повністю контролюється нормами мусульманського права, де в якості основного джерела виступає Коран та Суна. У зв'язку з цим питання дотримання прав людини та громадянина, особливо в його гендерному аспекті, постійно перебуває на порядку денному ООН та її спеціалізованих

медіаторів і щодо неї відсутній обвинувальний вирок за вчинення умисного злочину. У Болгарії медіатором може бути будь-яка активна особа, яка не була засуджена за злочин та зарахована до Єдиного реєстру медіаторів [6, с. 27]. Зарубіжна практика підготовки медіаторів характеризується поліваріативним підходом до визначення суб'єктів підготовки медіаторів, а держава мінімально втручається у цей процес, за виключенням питання сертифікації медіаторів. Саморегулювання інституту медіації є гарантією його прозорого і демократичного розвитку в Україні.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про медіацію», підготовка медіаторів може здійснюватися будь-якими суб'єктами освітньої діяльності, тобто фізичними або юридичними особами. Підготовка медіаторів може бути базовою або спеціальною, відповідно до програми навчання.

Основні засади навчання базовим навичкам медіатора розроблені з метою окреслення мінімальних вимог до навчання медіаторів задля забезпечення належної якості надання ними послуг [7; 8] Громадською організацією «Національна асоціація медіаторів України» спільно з провідними організаціями медіаторів України. Їх якість і обґрунтованість не викликають сумнівів, але методичне забезпечення навчання базовим навичкам є рекомендаційним і враховується суб'єктами освітньої діяльності на власний розсуд.

Стандартизація навчання медіаторів в Україні є важливою, оскільки це надасть можливість забезпечити мінімальні вимоги щодо якості підготовки медіаторів в інтересах бенефіціарів. Контроль дотримання та забезпечення стандартів навчання медіаторів є можливим щодо вищих навчальних закладів і проблематичним щодо інститутів громадянського суспільства. Це пріоритезує саме університетські освітні програми для медіаторів.

У Стандарті вищої освіти України зі спеціальності 081 «Право» другого магістерського рівня вищої освіти від 17.08.2020 р., серед спеціальних компетентностей юриста, закріплено здатність застосовувати медіацію та інші правові інструменти альтернативного позасудового розгляду та вирішення правових спорів (СК8). Цей нормативно-правовий акт покладає на вищі навчальні заклади, які готують фахівців у сфері права відповідні завдання та відповідальність щодо формування «Hard skills» з медіації. Отож, основну базову підготовку медіаторів слід передбачити у робочих навчальних планах бакалаврів спеціальності 081 «Право», а спеціальну підготовку – на спеціалізованих сертифікатних магістерських програмах.

Отже, механізм доступ до професії медіатора має бути аналогічним механізму отримання права на заняття адвокатською діяльністю. Слід застосовувати єдиний незалежний державний кваліфікаційний іспит медіатора на базі суб'єкта надання освітньої послуги, що має ліцензію. За результатом навчання та успішного складання іспиту, особа має отримати свідоцтво про право на заняття медіацією. Пропонується створити та використовувати єдиний державний реєстр сертифікованих медіаторів,

суб'єктами підготовки та перепідготовки майбутніх медіаторів.

Переваги і недоліки кожного з цих суб'єктів обумовлені непослідовним розвитком інституту медіації в Україні, що відбувався понад 25 років без спеціального нормативно-правового акту. Так, ВНЗ не демонстрували мотивації у підготовці медіаторів через непевне правове врегулювання цієї професії, а громадські організації, що активно напрацьовували практику медіації в Україні, не володіли переконливим авторитетом як суб'єкти надання освітніх послуг.

Наразі найактивнішими у підготовці медіаторів залишаються ГО «Українська Академія Медіації», ГО «Асоціація Сімейних Медіаторів України», Центр медіації та альтернативного вирішення спорів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Центр досліджень медіації та діалогу Національного університету «Києво-Могилянська академія» та ін. Професійне навчання медіаторів здійснюють ряд організацій, серед яких ГО «Жіночі ініціативи» (м. Пирятин, Полтавська область), Інститут миру і порозуміння (м. Київ), Одеська обласна група медіації (м. Одеса), Подільський центр медіації (м. Вінниця), Український центр медіації при КМБШ (м. Київ), Центр права та посередництва (м. Харків), Школа медіації Академії адвокатури України (м. Київ), ГО «Ла-Страда Україна» (м. Київ) [3]. Організації медіаторів в усьому світі розробляють стандарти професійної підготовки медіаторів, кодекси етики медіаторів, правила проведення медіацій, дисциплінарні процедури, що застосовуються до медіаторів — членів організацій. Організації медіаторів здійснюють професійну підготовку та навчання медіаторів, їх сертифікацію і подальше підвищення кваліфікації. Висока конкуренція на ринку медіаційних послуг, коли у всіх країнах медіаторів більше, ніж бажаючих скористатися їх послугами, призвела до жорсткого відбору тренінгових та сертифікаційних програм, постійного підвищення якості підготовки медіаторів [4, с. 231]. Неурядові організації в Україні пропонують широкий спектр освітніх послуг у сфері медіації і фактично монополізують цю сферу.

Існує і скептичне ставлення до підготовки професійних медіаторів у вищих навчальних закладах. Так, на думку керівниці центру медіації Г. Єрьоменко, підготовка медіаторів, підвищення їх кваліфікації не може бути прерогативою вищих навчальних закладів. Тренінгові програми, в рамках яких проходять підготовку медіатори, спрямовані на відпрацювання навичок, а не надання знань про медіацію, що є головним завданням вищих навчальних закладів [5]. З цього питання наведемо узагальнення зарубіжного досвіду.

Австрії професійним медіатором може бути особа, яка досягла 28 років, має встановлену законом професійну кваліфікацію, заслуговує на довіру та уклала договір страхування цивільної відповідальності. В Албанії – яка має диплом про отримання університетської освіти, досягла 25 років, закінчила курси професійної підготовки, має ліцензію, зареєстрована в реєстрі

Цагік ОГАНІСЯН

доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна,
кандидат юридичних наук

**УНІВЕРСИТЕТСЬКА ПІДГОТОВКА МЕДІАТОРІВ В УКРАЇНІ:
ПЕРЕВАГИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Активний розвиток медіації як способу вирішення правових спорів, призвів до гострої необхідності прийняття закону про медіацію, який був розроблений представниками неурядових організацій. У 2021 році інститут медіації отримав правове регулювання на рівні закону. Цей довгоочікуваний крок розпочав новий етап розвитку альтернативного вирішення правових спорів в Україні та кардинально змінив попит на цю професію серед українських правників.

У сучасній правовій державі спори повинні вирішуватися насамперед відповідно до фундаментальних принципів права та у спосіб, який найбільше відповідає потребам сторін спору. У ході реалізації права на справедливий суд людина поновлює порушені права і свободи, при цьому держава повинна забезпечити не тільки ефективну систему правосуддя, але й належним чином забезпечений, доступний та широкий спектр методів вирішення правових спорів [1, с. 9]. Медіатора не слід ототожнювати з суддею. Медіатор не виступає у якості арбітра і не приймає жодних рішень у вирішенні правового спору, а лише сприяє пошуку компромісу. Проте, здатність врегульовувати правові спори вимагає від фахівця глибокого знання і розуміння фундаментальних принципів права та відповідного законодавства. Саме ця якість медіатора і дозволяє бути об'єктивним, неупередженим та нейтральним, а головне – не позбавити справедливості жодну зі сторін спору.

Існує думка, що психологічна або юридична освіта можуть не тільки не допомагати, а навіть заважати, тому що медіатору дуже важко уникнути безоціночного підходу щодо правильності прийнятого рішення з точки зору юриспруденції, тощо. І тому обов'язкові вимоги до особи, яка може бути медіатором, не повинні міститися в полі професійних вимог і стажу роботи. Медіатор повинен мати особистісні риси і навички, які відповідають «профілю медіатора», а саме: бути емоційно зрілою людиною, володіти навичками активного слухання, а також мати емпатію [2]. Отож, нейтральності та емпатичності медіатора інколи надається вищий пріоритет порівняно з кваліфікованістю та «Hard skills».

В Україні існує логічна конкуренція між вищими навчальними закладами та професійними неурядовими організаціями медіаторів як

актами у судовій діяльності є прямим, безпосереднім та об'єктивним.

У той же час, суд при вирішенні конкретної справи, має певну дискрецію, у тому числі, у питанні застосування інтерпретаційних актів (наприклад, у разі суперечливої судової практики та суперечливих інтерпретаційних актів).

Сучасний досвід правотворчої та правозастосовної діяльності доводить, що юридична техніка при виготовленні законодавчих актів в Україні, на жаль, ще не на достатньо високому рівні: тексти нормативно-правових документів часто містять логічні, граматичні та стилістичні помилки, внутрішні колізії, локальне застосування термінології та ін. Причини невисокої якості текстів беруть свої витoki, у тому числі, з невірною розуміння правових аксіом, які повинні бути підґрунтям норм права у нормативно-правовому акті.

Це призводить до неоднозначних, іноді, протилежних інтерпретацій (зокрема, в судовій діяльності) нормативно-правових актів, помилкового тлумачення законодавства судами, неоднозначної судової практики.

Отже, юристам слід приділяти більше уваги до системного вивчення та розуміння суті та значення правових аксіом як фундаменту сучасної системи права з метою їх вірної інтерпретації (тлумачення) та можливості застосовувати на практиці.

1. Зеленко І.П. Концептуальні питання значення правових аксіом. *Наукові записки*. Серія: Право. № 10 (2021). с. 4-8. URL: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-4-8>.

2. Шутак Ілля. Юридична техніка. Курс лекцій для бакалаврів. Івано-Франківськ, 2015. 226 с. URL : https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/452365/mod_resource/content/1/90.pdf.

3. Теорія держави і права. Підручник за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків, 2018. 415 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6689/Teoriia%20derzhavy%20i%20prava_titul%2Bzmist_2018.pdf?sequence=2&isAllowed=y.

4. Косович В.М. Загальнотеоретичі аспекти удосконалення нормативно-правових актів України : автореф-т дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015 41с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2016/02/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82-6.pdf>.

можуть мати наслідком й помилкове правозастосування. Якщо ми говоримо про інтерпретаційні юридичні акти в судовій системі, то прикладом таких актів є: рішення Конституційного Суду України, Пленуми Верховного Суду України, правові висновки Верховного Суду.

Саме у таких актах інтерпретуються норми права, приписи нормативно-правових актів, роз'яснюється як слід вірно їх розуміти та застосовувати у своїй практичній діяльності.

Застосування норм права – це особлива форма реалізації норм права компетентними суб'єктами з вирішення конкретної справи, яка має владний та (або) творчо-організуючий характер, здійснюється у встановленому процедурному порядку і завершується виданням правозастосовного акта [4, с. 175].

Правозастосування в юридичній літературі традиційно розглядається як організаційно-владна діяльність компетентних суб'єктів, що складається з розгляду юридичних справ і винесення з них рішень, у результаті яких у відповідних суб'єктів правовідносин виникають суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Ціллю правозастосування є індивідуальне нормативне регулювання суспільних відносин, абстрактне веління, що міститься в юридичній нормі, «прив'язується» до конкретної життєвої ситуації та конкретних осіб [3, с. 206].

Відмінність акта правозастосування від нормативно-правового акта в тому, що акт правозастосування суворо індивідуалізований, адресований конкретним особам, а нормативно-правові акти мають загальний характер. Їм властива функція індивідуального регулювання, спрямована до конкретного суб'єкта або суб'єктів. Нормативно-правові акти розраховані на багаторазове використання, а правозастосовні – одноразової дії. На відміну від нормативно-правових актів, акти правозастосування, виступаючи юридичними фактами, безпосередньо спричиняють юридичні наслідки [3, с. 210].

Різновидом правозастосування є судова діяльність, а актом правозастосування – власне, судові рішення (рішення, ухвали, вирок, постанови та ін.).

Судові рішення: 1) адресуються сторонам, третім особам, тобто, доволі вузькому колу осіб; 2) визначають права та обов'язки учасників судового спору; 3) вирішують спор, тобто, у такий спосіб вирішуються індивідуальні проблеми сторін.

На відміну від актів інтерпретаційного характеру (рішень Конституційного Суду України, Пленумів Верховного Суду України, правових висновків Верховного Суду) судові рішення у конкретній справі стосується безпосередньо його учасників та містить правові приписи саме для цих учасників, а не для всіх суб'єктів судового процесу.

У той же час, при ухваленні конкретного судового рішення суддя повинен керуватися, у тому числі, вищезгаданими інтерпретаційними актами, якщо вони стосуються предмету спору.

Таким чином, зв'язок між інтерпретаційними та правозастосовними

до наміру» вказує скоріше на умисел. Менше з тим, особливістю правових аксіом є те, що може змінюватися форма, умови застосування, але не змінюється основна суть та ціннісний зміст самої аксіоми.

В інтерпретаційній та правореалізаційній техніці значення юридичних аксіом також велике. Надзвичайно важливим є вміння інтерпретатора, правозастосовувача виявити такі правові положення, які не потребують тлумачення, не можуть бути поставлені під сумнів та покласти в основу своєї діяльності основоположні, незмінні істини [3, с. 139-140].

Щодо тлумачення змісту правової аксіоми, то, виходячи із характеристики її однозначності та неспростовності, ключовим повинне бути вміння вірної інтерпретації. Проблеми правової природи інтерпретаційних актів досліджували такі науковці, як: С. С. Алексєєв, В. Н. Карташов, А. С. Шабуров, Л. Г. Матвєєва, М. М. Вопленко, П. О. Недбайло, А. С. Піголкін, А. Ф. Черданцев, М. В. Тесленко, Ю. Л. Власова, О. Л. Скрябін, В. Я. Тацій, А. О. Селіванов, В. П. Тихий, П. М. Рабінович та ін.

В юридичній науці інтерпретаційна норма – це встановлене уповноваженим на те суб'єктом офіційне правило, що вказує, як правильно розуміти і застосовувати ту чи іншу норму права. Це не нова норма права, вона не вносить у зміст норми, що тлумачиться, нічого нового, а лише встановлює в цьому змісті вже наявні особливості і є вторинною. Інтерпретаційна норма не застосовується сама собою, поза зв'язком з нормою права, що інтерпретується [5, с. 256]. Для вірної інтерпретації юридичної аксіоми, на нашу думку, дослідник повинен: 1) мати вірний дослівний переклад аксіоми; 2) розуміти історичний контекст часу її створення та подальшого застосування; 3) співставляти зміст правової аксіоми із контекстом, умовами та доречністю її сучасного використання. Інтерпретаційні помилки (філологічні, історичні, логічні, граматичні, професійні та ін.) ведуть до невірного розуміння та застосування правової аксіоми і в правотворчій, і в правозастосовній діяльності.

Правові презумпції, фікції й аксіоми як засоби нормопроектувальної техніки повинні відповідати насамперед змістовним вимогам, зокрема, закріплювати загально визнані правові положення (правові аксіоми). Вони використовуються у нормативно-правових актах лише за наявності певних передумов із дотриманням вимог стосовно структурних елементів юридичної норми та із застосуванням формально визначених термінів [3, с. 27]. Як вірно зазначає вчений, підготовка нормативно-правових актів, що містять правові презумпції, фікції, аксіоми, здійснюється інколи лише на основі інтуїції та досвіду розробників, що є чи не основною причиною правотворчих помилок під час їх використання. В. М. Косович вважає, що правові презумпції, фікції та аксіоми повинні відповідати певним змістовним вимогам, а також правилам використання формально невизначених термінів і деяким іншим правилам [4, с. 17]. Правотворча діяльність має своїм практичним наслідком правореалізаційну, отже, інтерпретаційні помилки на стадії правотворчості

Якщо узагальнити правові теорії щодо природи, сутності та значення правових (юридичних) аксіом, можна сказати, що правові аксіоми є фундаментом, на якому базується більшість правових систем сучасності. Правові аксіоми являють собою не лише надбання юридичної думки та мудрості людства: вони є також концентратом певних етичних, духовних та моральних цінностей, які утворювалися сотні років тому й залишаються актуальними на зараз.

За визначенням А.А. Ференца-Сороцького юридичні (правові) аксіоми – це такі правові положення, які в результаті багатовікової суспільно-історичної практики стали непорушними, вихідними елементарними істинами – звичними й самоочевидними, за межами яких неможливе існування права як соціального явища [1, с. 4].

Правові аксіоми є правовими явищами, які пронизують всю матерію права, найкращими з джерел виникнення правових норм, які виникли у ході розвитку людства, відіграють роль змістовного каркасу всієї правової системи; на них базується юридична наука і всі теоретичні уявлення про право [2, с. 6-7].

І. Шутак пропонує для термінологічного розмежування використовувати поняття «аксіома в праві» і «юридична аксіома». Для першої основною ознакою стає її загальне визнання, закріплення в різних правових системах; а для другої – юридична неспростовність. При цьому у своїй основі ці групи правових велінь збігаються [3, с. 133].

Також вчений вважає, що правові аксіоми являють собою найважливіші принципи права, закріплені в нормативно правових актах. Відмінність тільки в тому, що аксіомами є не всі принципи права, а найважливіші, найбільш значущі, усталені у світовій практиці [там же, с. 135]. Ознаки юридичних аксіом за М. Давидовою наступні: 1) незаперечний характер; 2) однозначність тлумачення; 3) елементарний характер; 4) універсальний характер, загальновизнаність; 5) розумність, відповідність здоровому глузду; 6) моральна обґрунтованість; 7) історична довговічність [4, с. 225].

Більшість аксіом, які у теперішній час використовуються у сучасних правових системах, беруть своє походження з римського права («Немає злочину без вказівки на те в законі», «незнання закону не звільняє від відповідальності за його порушення», «ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе», «не можна нікому відмовляти у правосудді», «груба недбалість прирівнюється до наміру» та ін). Безумовно, не можна використовувати усі існуючі правові аксіоми буквально, у будь-якій ситуації, та не враховуючи історичного та правового контексту. Наприклад, принцип доступу до правосуддя збережений і розвинений у багатьох правових системах, однак не є абсолютним і містить певні умови (сплати судового збору, відмови у повторному розгляді справи за тими ж підставами, право звертатися до суду має тільки дієздатна особа тощо). Або, наприклад, недбалість у сучасному кримінальному праві розуміється як форма необережного злочину, а не умисного, тоді як слово «намір» в аксіомі «груба недбалість прирівнюється

національному рівні, антикорупційне законодавство включає основні засади, які закріплені в Конституції України, низці інших антикорупційних нормативно-правових актів. Таким чином, заходи антикорупційної політики сприятимуть поступовому зниженню показників корупційних зловживань в судовоустрої України.

1. Чабан Н. А. Протидія корупції в судовій системі. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 2. С. 443–445.

2. Демедюк Т. Проблеми протидії корупції в судах. Вісник Академії управління МВС. 2009. № 2. С. 112–122

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700- VII. (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2020, № 6, ст.35.

4. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради*, 2014, № 47, ст.2051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 12.02.2023).

5. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10 листопада 2015 року. *Відомості Верховної Ради*, 2016, № 1, ст.2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (дата звернення: 12.02.2023).

6. Про Державне бюро розслідувань :Закон України від від 12 листопада 2015 року. *Відомості Верховної Ради*, 2016, № 6, ст.55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 12.02.2023).

Олег НАЛИВАЙКО

старший науковий співробітник
секретаріату вченої ради,
кандидат юридичних наук, доцент

О. ЧОРНА

аспірант кафедри кримінального
процесу та стратегічних розслідувань

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

ЮРИДИЧНІ АКсіОМИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІЙ ТА ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЙНІЙ ТЕХНІЦІ

Питання вірного тлумачення та використання юридичних аксіом у правозастосовній практиці є актуальним і потребує детального дослідження. Актуальність цього питання визначається необхідністю для будь-якого юриста розуміти правову природу, історію походження тієї чи іншої правової аксіоми з метою її використання правильно й доречно.

антикорупційного законодавства.

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» є правовим підґрунтям для формування самостійного органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування в кримінальних корупційних правопорушеннях. Цей нормативно-правовий акт визначає правові основи організації та діяльності даного антикорупційного органу. В ньому прописані положення про статус Національного антикорупційного бюро України, визначено його структуру і чисельність, статус і повноваження працівників, їхні права, обов'язки та відповідальність за проступки [4]. Відповідно до Закону головною функцією Бюро є активна протидія корупційним правопорушенням, які вчинені високопосадовцями та становлять загрозу національній безпеці України.

Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» має не менш важливе значення. В даному Законі зафіксовані визначення поняття активів, їх виявлення, розшук та управління активами. Розкривається поняття та правовий статус Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, його функції і повноваження. Окремо в Законі висвітлюється інформація про Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні та роботу з ним [5].

Також, важливе місце серед нормативно-правової бази побудованої з метою протидії корупції займає Закон України «Про Державне бюро розслідувань». Суть цього Закону полягає в тому, що він визначає правові основи організації та діяльності Державного бюро розслідувань. В Законі чітко розписана структура і чисельність Державного бюро розслідувань, обов'язки працівників, їхній статус, соціальний і правовий захист [6]. З огляду на зазначене, в даному аналізі законодавчих актів антикорупційного характеру, головною метою діяльності спеціалізованих антикорупційних органів є боротьба зі зловживанням владою та використанням привілеїв для досягнення особистої і майнової користі, а також діяльністю, яка спрямована проти економічних інтересів держави.

Наведене дає змогу зробити висновок, що корупція в судовій системі України становить загрозу інституту демократії, принципу верховенства права у суді та ставить під загрозу здатність суду дотриматися своїх зобов'язань щодо поваги, захисту, неупереджено сприяти та виконувати свою діяльність. Адже стрімке поширення корупції в судоустрої України спричиняє руйнівні наслідки для суспільства та держави в цілому. Мій погляд на цю проблему такий, що найважливішим є реалізація нормативно-правових актів щодо запобігання корупції, реалізація загальнодержавних стратегій, посилення контролю за виконанням антикорупційних програм, функціонування антикорупційних органів державної влади забезпечать умови, які зменшать прояви корупції в судовій гілці влади. Зокрема, на

існування у судовій системі корупції є дисбаланс між законодавчо закріпленою незалежністю суддів і залежністю суду від впливу з боку представників законодавчої, виконавчої влади і бізнесу з метою отримання контролю, лобіювання вузькокорпоративних цілей; матеріально- фінансова залежність судової влади від інших органів державної влади; неналежне кадрове забезпечення та недофінансування судів з боку держави [6; 9, с. 129].

Тут можна погодитися з Демедюк Т. про те, що проблема протидії корупції у сфері правосуддя є однією з найактуальніших соціальних, політичних і правових проблем. Адже, проголошуючи своє рішення від імені України, корумпований суддя підриває насамперед авторитет держави. Повага до рішень судів залежить від того, чи вірить суспільство у непідкупність суддів. Незалежна та гідна поваги система судових органів є основою справедливості в державі. Кожен суддя зобов'язаний дотримуватися високих стандартів поведінки, утверджуючи непідкупність і незалежність судової влади. Важливо, щоб судова система держави гарантувала чесне та ефективне судочинство [13]. Питання забезпечення високих стандартів поведінки суддів полягає у дотриманні принципу доброчесності. Доброчесність є необхідною моральною складовою діяльності судової системи, яка визначає межу поведінки суддів, що перш за все базується на чесному та належному виконанні своїх службових обов'язків та розпорядженні державними ресурсами. Прояви корупції є аморальними за своєю суттю, адже суперечать не тільки законодавчим нормам, але й нормам суспільної моралі.

Наразі, в Україні вже існує досить велика кількість нормативно-правових актів, в яких сформульовані положення, які спрямовані на протидію корупції в системі судоустрою України та координацію роботи щодо запобігання корупційним проявам. Такими основними нормативно-правовими актами, в яких зосереджено спеціальні антикорупційні засади є: Закон України «Про запобігання корупції»; Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України»; Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів»; Закон України «Про Державне бюро розслідувань».

Основним антикорупційним нормативно-правовим актом в Україні є Закон України «Про запобігання корупції». Відповідно до статті 2 вказаного Закону відносини, що виникають у сфері запобігання корупції, регулюються Конституцією України, міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, цим та іншими законами, а також прийнятими на їх виконання іншими нормативно-правовими актами [3]. Цей законодавчий акт був прийнятий з метою комплексного й належного регулювання системі запобігання корупції. Зокрема, Закон України «Про запобігання корупції» встановлює правові засади функціонування антикорупційної системи, в тому числі запобігання корупційним проявам в судоустрої України, з метою застосування антикорупційних механізмів та безпосередньо контроль за дотриманням

Євгенія МІНАКОВА

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук,
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Тетяна СТОЄВА

студентка ННІ права
та інноваційної освіти

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

**ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ ЗАХОДІВ
ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ**

Сьогодні в умовах євроінтеграції Україна перебуває на шляху підвищення ефективності дій запобігання та протидії корупції у всіх органах державної влади, в тому числі й судової гілки влади, яка здійснює законність на засадах верховенства права з метою забезпечення належного регулювання судової системи держави. Корупція є підґрунтям для злочинності, послаблюючим фактором діяльності судової системи загалом. В системі судоустрою України корупція є однією з нагальних проблем, що потребує невідкладного розв'язання, адже становить значну загрозу демократії, реалізації верховенства права, а також забезпечення гарантій незалежності суддів. Ця проблема настільки поширена в судовій діяльності і має негативні соціальні, економічні та політичні наслідки, що вимагає з боку держави серйозного втручання, спрямоване на подолання даного явища. Можна вважати, що корупція в судовій системі не лише порушує законність, а й знищує моральні цінності і в цілому державно-правову систему країни. Безперечно на етапі розвитку України як демократичної правової держави формування та дотримання дієвої антикорупційної політики є одним із пріоритетних завдань. Тому функціонування дієвої концепції запобігання корупції в системі судоустрою, розроблення комплексних заходів для протидії цьому явищу, подолання її передумов і наслідків є одним із пріоритетів держави в умовах реформування та євроінтеграції. З огляду на зазначене метою дослідження є поглиблене вивчення основних питань, які стосуються змісту і особливостей протидії корупції в судовій системі України.

Досліджуючи теоретичний аспект проявів корупційних загроз в судовій системі, слід зазначити, що наявні форми корупції зумовлені широким колом об'єктивних і суб'єктивних причин, що є характерними для умов кардинальних перетворень у судовій гілці влади. Передумовами виникнення і підґрунтям для

настільки розвиненими, як це відбувається в сучасному світі. Однак, існували деякі концепції, що можна вважати прародинами сучасних прав людини. Наприклад, у Римській імперії з часом з'явилася концепція "юридичної особи", за якої розумілася не лише фізична особа, але й юридична особа, така як торговельна компанія або громадський загін. Це означало, що такі організації мали деякі права і обов'язки, незалежно від їхніх власників та керівників. Також у Римській імперії існували закони, які обмежували владу урядових посадовців та захищали громадян від надмірної влади [3,с.648].

Наприклад, закони, що гарантували право на справедливий суд, право на приватну власність, та інші. Однак, важливо зазначити, що поняття прав людини в тому вигляді, в якому ми їх розуміємо сьогодні, не існувало в Римі. Більшість людей в той час вірили в ієрархічну структуру суспільства та право сильнішого. Таким чином, ідея прав та свобод для всіх людей була незвичайною та непопулярною в античному Римі.

У середньовіччі та ранньому Новому часі ідеї про права та свободи людини розвивалися в європейських країнах, де з'являлися різні правові системи та закони, що гарантували певні права громадянам. Зокрема, в Англії у 13 столітті була ухвалена Магна Карта, яка містила деякі гарантії прав та свобод для громадян. У 18 столітті концепції про права та свободи людини стали дуже популярними під час розвитку просвітницького руху та філософії Просвітництва. Ці ідеї знайшли своє відображення в таких документах, як Декларація незалежності США та Французька Декларація прав людини і громадянина, які стали одними з найбільш відомих і важливих документів з прав людини [4,с.192]. Загалом можна сказати, що концепція "прав і свобод" людини була темою, яка займала важливе місце у багатьох цивілізаціях та культурах на різних етапах їх розвитку. Ідеї про права та свободи людини виникали у зв'язку з різними історичними обставинами, але вони завжди були важливим фактором у формуванні суспільства. З часом ідеї про права та свободи людини розвивалися та уточнювалися, і стали предметом багатьох дискусій та політичних боротьб. Сьогодні ці ідеї є одними з основних принципів, на яких ґрунтується сучасне демократичне суспільство. Тому дотримання прав та свобод людини залишається важливим завданням для будь-якої держави, організації або суспільства в цілому.

1. Aristotel'. Politika [Politics [= Πολιτικά Aristotel' Kiiiv: "Osnovi Publ"., 2000. 238 p

2. Донченко О. П. Свобода як категорія права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Одеса, 2010. 20 с.

3. Marchenko M. N. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law:], 2004. 648 p

4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. 2007. 192 с.

Олег НАЛИВАЙКО

старший науковий співробітник
секретаріату вченої ради,
кандидат юридичних наук, доцент

Микола ЧЕРЕПАНОВ

студент ННІ права
та інноваційної освіти

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

**АНАЛІЗ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ "ПРАВ
І СВОБОД" ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Тема "Аналіз філософсько-правового розуміння "прав і свобод" людини в історії світової цивілізації" є унікальною, оскільки вона досліджує філософську та правову історію розуміння прав та свобод людини, яка розвивалася протягом багатьох століть у різних країнах та культурах світу.

Ця тема дозволяє глибоко проаналізувати історичний розвиток поняття прав та свобод людини, включаючи відомі теорії та концепції від античності до сучасності, такі як концепція "природних прав" Джона Лока, "прав людини" Оноре де Бальзака, "прав людини та громадянина" Жана-Жака Руссо та багато інших. Також, ця тема дає змогу проаналізувати вплив різних історичних подій та політичних режимів на розвиток поняття прав та свобод людини, наприклад, вплив французької революції на формування ідей про права людини та громадянина [1,с.238]

Тобто, ця тема дозволяє дослідити історичний розвиток поняття прав та свобод людини в різних культурах та історичних періодах, що робить її унікальною і цікавою для дослідження. Від давнини люди докладали зусиль для того, щоб забезпечити свої права та свободи. В історії світової цивілізації були створені різні правові системи, які відображали філософський підхід до прав людини. Концепція "прав природи" у Давній Греції виникла на початку V століття до н.е. і стала важливим елементом морально-правової думки цієї епохи. Ця концепція базувалася на припущенні, що існує певний набір природних законів, які регулюють поведінку людей і визначають їхні права і обов'язки. Згідно з цією концепцією, природні закони є універсальними і не залежать від волі будь-якого державного устрою або правової системи. Вони є невід'ємною частиною світу і повинні бути дотримувані всіма людьми незалежно від їхньої національності, релігії чи соціального статусу [2,с.20]. Основні положення концепції "прав природи" були сформульовані античними мислителями, такими як Сократ, Платон і Аристотель.

В Римі в античні часи ідеї про права та свободи людини не були

Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, ОМС;

- діє в часі, просторі та стосовно встановленого кола осіб;
- характеризується відносною стабільністю і забезпечується за допомогою державного впливу [1].

Окрім того, електронна петиція є спеціальною формою реалізації права на звернення по відношенню до таких прав, як: право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення. Можливість реалізовувати це право з'явилась і почала швидко розповсюджуватися завдяки реалізації Концепції електронного урядування, що робить публічне управління прозорим та ефективним.

Отже, виникнення права на звернення має тривалу історію становлення у світі та в Україні. Необхідно вдосконалити національний термінологічний апарат визначення петиції, визнаючи, що петиція є відмінним від звернення правом і способом реалізації конституційного права на участь в управлінні державними справами. Крім того, пропонуємо охарактеризувати електронну петицію за сутністю, змістом та формою як спосіб реалізації конституційного права на звернення:

- за сутністю – електронна петиція – це волевиявлення громадян, яке може стосуватися вирішення багатьох суспільно-політичних питань держави, а також питань, пов'язаних із розвитком окремої територіально-адміністративної одиниці;

- за змістом – електронні петиції – це ініціативи, подані у формі нормативно-правових актів чи ідей щодо вирішення певних суспільно-політичних проблем державного та місцевого значення, і залежно від правових наслідків можуть набувати форми народних законодавчих ініціатив.;

- за формою – електронна петиція – конституційно-правовий електронний документ [2].

Підписання електронної петиції є фактично способом віддати голос на підтримку привернення уваги та вирішення проблемних питань, які зазначені в петиції, тобто є проявом реалізації права на участь в управлінні державними справами.

1. Кунченко-Харченко В. І., Печерський В. Г., Трубін Ю. Ю. *Правознавство*. URL: <https://goo.gl/4u1mfG> (дата звернення: 30.11.2022)

2. Ємельянова А. Г. Електронна петиція як форма реалізації конституційного права на участь в управлінні державними справами : дис. ... канд. юрид. наук : 081. Київ, 2019. 231 с. URL: <https://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31837.pdf>.

3. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.11.2022)

4. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР : станом на 1 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 30.11.2022)

право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [3].

Про особливості петицій згадується у Законі України «Про звернення громадян». Відповідно до ст. 5 Закону України «Про звернення громадян», «особливою формою колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування є електронна петиція». Колективне звернення, направлене до органів державної влади чи місцевого самоврядування в паперовому вигляді, залишається зверненням, проте подане в електронній формі безпосередньо «до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування, розміщене на офіційному веб-сайті органу, якому воно адресоване, або веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції», відповідно до ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян», стає електронною петицією, відповідно до українського законодавства. Петиція не є тотожною до звернення та є зовсім іншим поняттям. Слід зазначити, що використання інтерактивних комунікаційних технологій для забезпечення реалізації права на звернення є дуже важливим кроком для сучасної України [4].

Право на звернення фактично є сукупністю можливостей, які дозволяють особі ефективно співпрацювати, спрямовувати та заохочувати спілкування з державними органами та органами місцевого самоврядування, а тому є вродженим правом. Реалізація права на подання документів в електронному вигляді є важливою частиною реалізації права на звернення, оскільки це спосіб висловити незгоду з державною чи місцевою політикою та порушити громадські питання загальнодержавного значення, воно виступає зручним та прозорим інструментом впливу на вирішення конкретних питань публічного управління. Електронні петиції мають бути запроваджені в усіх містах України та сприятимуть комунікації між жителями та ОМС.

Варто також зазначити, що електронна петиція є самостійним правом на звернення та вибору, що належить до політичних прав громадянина, оскільки має низку основних ознак:

- це право встановлено і затверджено державою;
- є загальнообов'язковим стосовно суб'єктів, яким адресується – для Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, ОМС;
- офіційно визначені та систематично визначені в нормативно-правових актах України;
- регулює суспільні відносини, які потребують правового регулювання;
- виражає суб'єктивні права та юридичні обов'язки Президента України,

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96. (зі змінами допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2019, № 38, ст.160.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top>.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

Людмила МУДРИЄВСЬКА

завідувач кафедри теорії держави
і права, конституційного права
та державного управління,
кандидат філософських наук,
кандидат юридичних наук, доцент

Анна ЖДАНОВА

здобувач вищої освіти
Навчально-методичного центру
післядипломної освіти
та підвищення кваліфікації

*(Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)*

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ
ЗА ДОПОМОГОЮ ПЕТИЦІЇ**

З появою та розвитком громадянського суспільства в Україні вплив електронних технологій став додатковим каталізатором розвитку індивідуальних форм впливу суспільства на публічне управління. Спеціальні форми реалізації права на участь в управлінні державними справами набули нового вигляду, а саме такі електронні форми, як звернення, консультації та петиції, а особливо е-петиції.

Важливим кроком у становленні та розвитку права на звернення в управлінні публічними справами є, наприклад, реалізація інформаційної політики та впровадження заходів щодо забезпечення прозорості державного загального та місцевого управління.

Основою для розвитку широких можливостей для громадян стало прийняття низки міжнародних документів, які є результатом координації та домовленостей країн щодо майбутніх носіїв інформації, в тому числі й України. Відповідно до ст. 40 Конституції України встановлено: «Усі мають

правових зобов'язань, та створення умов для такого здійснення на міжнародних та національних рівнях. У вузькому розумінні імплементація норм міжнародного права - це діяльність країни спрямована на своєчасну, всебічну і повну реалізацію країною зобов'язань, взятих нею за міжнародним правом.

Для виконання Україною обов'язків, взятих у зв'язку з підписанням та ратифікацією Конвенції був прийнятий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (3) (далі – Закон), частиною 1 статті 17 якого встановлено, що Конвенцію та практику Суду суди України при розгляді справ застосовують як джерело права. Вказаний Закон увібрав у себе всі сучасні напрацювання Ради Європи, спрямовані на всебічне вирішення питань виконання державами-членами рішень Європейського суду та встановив, зокрема, застосування заходів індивідуального та загального характеру для виконання рішення Європейського суду [1].

Індивідуальні заходи – це заходи, які направлені на усунення державою конкретного порушення, вказаного в певному рішенні Європейського суду, що полягає у виплаті заявнику справедливої сатисфакції, вказаної у рішенні Європейського суду, та відновлення, за можливості, попереднього юридичного стану заявника [2].

Заходи загального характеру – це заходи, спрямовані на усунення державою підстав для звернення особами до Європейського суду з аналогічними заявами у майбутньому проти держави, що може відбуватися шляхом змін національного законодавства, практики його застосування, зміна адміністративної практики.

Право на справедливий суд – це одне з прав, яке гарантовано статтею 6 Конвенції. Національні суди розглядаючи, зокрема, кримінальні справи повинні забезпечувати дотримання вказаного права.

Згідно зі статтею 6 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

В чинному кримінальному процесуальному кодексі України (далі КПК України) (4) права, визначені в ст. 6 Конвенції закріплені, зокрема, в загальних засадах кримінального провадження: п. 13 ч. 1 ст. 7 КПК України (забезпечення права на захист), п. 14 ч. 1 ст. 7 КПК України (доступ до правосуддя), п. 18 ч. 1 ст. 7 КПК України (публічність), п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК України (розумність строків) [3,4].

Вищенаведене вказує на те, що наша держава створила умови для дотримання Україною міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини.

Євгенія МІНАКОВА

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук,
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Дмитро ІГНАТЬЄВ

аспірант кафедри кримінального
процесу та стратегічних розслідувань

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Статтею 1 Конституції України (1) (далі – Конституція) встановлено, що Україна є, зокрема, демократичною та правовою державою, в якій права і свободи людини є непорушними та невідчужуваними. В статті 9 Конституції закріплено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України

Україна 17 липня 1997 р. ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (2) (далі – Конвенція). Вказана Конвенція для України набрала чинності 11 вересня 1997 р. Враховуючи положення ст. 9 Конституції Конвенція є складовою національного законодавства України.

Ратифікувавши Конвенцію Україна прийняла на себе зобов'язання, встановлені Конвенцією. Зокрема Україна зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені Конвенцією, а саме у розділі I Конвенції.

Конвенція містить мінімальні європейські стандарти щодо прав людини, які держави – учасниці повинні гарантувати, шляхом застосування цих стандартів у національному законодавстві та правозастосовній практиці. При цьому за державами – учасницями залишається право самостійно обирати засоби застосування вказаних стандартів. Включення в національне законодавство України європейських стандартів прав людини відбувається шляхом їх закріплення в Конституції, законах, підписання та ратифікації міжнародних договорів, які містять зазначені норми.

Імплементация міжнародно-правових норм в національне законодавство є досить складною процедурою. В широкому розумінні це - застосування міжнародних та національних норм для виконання державою міжнародно-

випадках, на ґрунті основних законів, що визначають компетенцію надзвичайного укааного права в порядку верховного правління.

Інший відомий український правознавець М. Палієнко у своїй статті «Правова держава і конституціоналізм» відзначав, що «громадяни мають індивідуальні права, які не залежать від будь якої суспільної чи політичної влади, і будь-яка влада, що порушує ці права, перетворюється на незаконну».

Також цікавим є підхід вченого до трактування співвідношення формального закріплення гарантій індивідуальних прав і реального стану їх реалізації. З цього приводу М. Палієнко зауважив, що «Всіма давно визнано, що державна влада і право повинні служити загальному благу, благу всього народу, а не інтересам лише окремих осіб, груп населення чи суспільних класів. Але цей принцип залишається фікцією до того часу, коли, як ми бачимо ще у сучасних державах, вузька партійність і класовий егоїзм владарюючих підтримує крайню нерівність в життєвих умовах існування різних класів населення, незважаючи на конституційні гарантії законності, формальної свободи і формальної рівності громадян перед законом». Тобто, навіть при конституційному закріпленні законності та індивідуальних свобод вони залишаються формальними, тому що держава не створює реальних механізмів гарантування і захисту цих прав. Нажаль, ця ситуація і зараз присутня в правовому житті багатьох країн, при тому, що вони вважаються демократичними.

Треба відзначити, що вчені визначали як одні з найголовніших принципів, що покладені в основу системи конституційних прав і свобод, принцип невідчужуваності прав та їх неформальність. Саме основні закони вказують межі втручання держави у громадянські права і встановлюють юридичні гарантії захисту прав особи, наприклад, такі, як адміністративний позов.

1. Тарановский Ф.В. Учебник энциклопедии права. Юрьев, 1917.

2. Палиенко Н.И. Правовое государство и конституционализм // *Вестник права*. 1906. № XXXVI. С.127-163.

громадянина зацікавив видатного історика права, дослідника західноєвропейського права Ф. В. Тарановського.

Для того, щоб характеристика правового стану епохи була повною і об'єктивною, необхідно вказати на те, що, незважаючи на всю непривабливість правової дійсності, законодавство все ж таки містить в собі визнання державною владою відомих правових принципів і деяких правових гарантій, що витікають з цього визнання.

Як вважав Ф. Тарановський, у розвитку правової держави можна виділити дві стадії: перша характеризується встановленням законності правління, друга ж, понад законності правління, - ще і визнанням суб'єктивних публічних прав підданих, які, через це, стають громадянами. Законність правління характеризує той державний порядок, при якому встановлюється верховенство закону як у формуванні влади, так і в її здійсненні. У діяльності державних органів це верховенство проявляється у правильній, регламентованій ієрархічній формі володарювання, чіткому розподілі функцій судових та адміністративних органів. Вищі органи наділені правом керівництва і нагляду за діяльністю підпорядкованих органів, які, у свою чергу, наділені обов'язком визначеної службової підлеглості вищим. Законність правління забезпечувала виконання приватних і загальних інтересів шляхом обмеження державного свавілля, але це забезпечення носило, швидше, фіктивний характер, було «рефлексивною дією права», тому що державна влада реагувала на закон як на регулюючу норму її діяльності, а отже, і діяльності органів влади, а не займалася задоволенням суб'єктивних прав підданих.

Вищий рівень проникнення права в державну організацію (тобто, правову державу) Ф. В. Тарановський визначав як «принципове визнання юридичних відносин між державою та підданими у порядку правління і, виходячи з цього, встановлення суб'єктивних публічних прав громадян». Під «публічними суб'єктивними правами» він мав на увазі, скоріш, політичні за своєю суттю, права, а саме: право на участь у владі, право на свободу від влади і право на сприяння владі. Тобто критерієм класифікації суб'єктивних прав правознавець обрав ступінь свободи особи від впливу і контролю влади. Влада як встановлює правові приписи поведінки кожної людини, так сама і порушує їх. Тому у особи повинна існувати визначена міра свободи від влади та її тиску.

Визначаючи головні риси правової держави, Ф. В. Тарановський дійшов висновку, що правова держава може існувати лише при поєднанні законності правління і системи суб'єктивних прав, які доповнюють одна одну. Законність визначає правові форми прояву державної влади, а система суб'єктивних прав показує правові межі для прояву державної влади. Вчений пропонував встановити систему суб'єктивних прав у так званих основних (конституційних) законах, які стоять вище всіх інших (звичайних) існуючих у державі законів. Припиняти дію цих прав можна тільки у надзвичайних

частиною правової системи, а їх вміння знаходити та аналізувати є важливим навичкою для кожного громадянина та фахівця у сфері права. У зв'язку зі зовнішніми факторами такі, як пандемій, війна, наша країна вміло перебудувала процеси державних і громадських інститутів, спрямовані на формування правової держави та громадянського суспільства.

1. Гребенюк, Алла. "Документаційне забезпечення правової сфери: сутність та особливості." Науковий журнал «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» 4 (2022).

2. Кульчицький, Тарас Русланович, Юлія Миколаївна Ковальчук, and Віктор Станіславович Сезонов. "Аналіз сучасних досліджень у сфері юридичного документознавства країн ЄС: досвід для України." Академічні візії 16 (2023).

3. Степушенко, Н. С. "Правовий аспект документування у юридичній практиці." ББК 65.050 я431 А43 (2018): 89.

4. Ковтанюк Ю. Чи потрібні такі зміни до Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг": питання до обговорення. Студії з архівної справи та документознавства. 2015. Т.22, No 23. С.81–87.

Людмила МУДРИЄВСЬКА

завідувач кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління
Дніпровського національно університету імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна,
кандидат філософських наук,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗНАЧЕННЯ МЕХАНІЗМУ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ДЛЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

Дослідження природи прав людини і громадянина відноситься до найбільш розроблених тематик в теорії права та в конституційному праві. З виникненням держави, як сталого інституту управління, з'являється необхідність чіткого врегулювання взаємовідносин держави і людини, держави і громадянина. Держава встановлювала визначений обсяг прав для кожного її жителя. І тут виникає таке явище, як правильне закріплення у законодавстві держави прав і обов'язків двох сторін суспільного існування – суспільства і держави, але, при цьому, неможливість або небажання держави виконувати свої обов'язки по відношенню до громадян у повному обсязі. Тобто, відсутність дієвого механізму захисту окремо взятої особи від свавілля держави. Такий стан закріплення механізму реалізації прав людини і

аналізу правових ситуацій, з'ясування ставлення законодавства до конкретної проблеми та прийняття обґрунтованих рішень.

Розглядаючи сучасний етап, в інтернет мережі надано об'ємний доступ до документів різного змісту, зокрема тих, що містять правову інформацію. Із закономірної еволюції юридичного документа як атрибут цифрового суспільства поширюються наукові дослідження на цю тему.

На думку А. В. Гребенюк, «основною рисою комунікаційної системи правової сфери є превалювання документознавчого аспекту завдяки: документальному відображенню і поширенню правової інформації як основного способу передачі цієї інформації; застосуванню функціональних стилів, поєднання яких створює феномен документальності мовного вираження правової думки»[2]. Через збільшення потоку інформації та бурхливого розвитку нових технологій сприяли появі нових можливостей для миттєвого, зручного використання в житті суспільства юридичних документів у електронній формі.

Як зауважує Ю. С. Ковтанюк, «... витоки електронного документознавства, безперечно, сягають тих перших розробок, що стосувалися електронного документа». На сучасному етапі відбувається еволюція від традиційного паперового документа до електронного. Здебільшого класичному "паперовому" юридичному документу передують електронний юридичний, проте в окремих випадках останній не отримує свого подальшого втілення, як класичний "паперовий" варіант. Прикладом може бути бездокументарний цінний папір у виключно електронному вигляді. Враховуючи це, під електронним юридичним документом можна розуміти юридичний документ, який існує лише в електронному середовищі [2].

Практичним надбанням нашої країни у електронному документообігу є державна онлайн сервіс (послуга) – Дія. Україна трансформує у цифрову державу, що може забезпечити онлайн можливості, що торкаються адміністративних послуг, охорони здоров'я, освіти, бізнесу, освіти, транспорту, судів, питань демократії тощо.

У цьому державному застосунку кожен громадянин України може відобразити у своєму смартфоні свої документи, такі як: паспорт громадянина України; закордонний паспорт громадянина України; водійське посвідчення; картка платника податків; студентський квиток; свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу; свідоцтво про народження дитини; пенсійне посвідчення; довідка переселенця; тощо.

Також у застосунку надаються можливості здійснити електронний підпис. Електронний підпис є електронним еквівалентом звичайного підпису на паперовому документі. Він дозволяє ідентифікувати особу, яка ставить підпис, та підтверджує, що документ не був змінений після того, як було зроблено підпис. Використання електронного підпису в юридичних документах дозволяє зберігати час та кошти.

Отже, можна зробити висновок, що юридичні документи є невід'ємною

підтверджує її достовірність, об'єктивність [1, с. 45].

Тобто, у вищевикладеному значенні, що таке документ, вчені звузили до суто матеріального об'єкта, що може підтверджувати, доказувати, посвідчувати та містити інформацію, що не номінується певним видом, у зафіксованому вигляді.

У контексті організації роботи з юридичними документами своє бачення діловодства подають І. Тетарчук та Т. Дяків, які фіксують його складові: - скорочення документопотоку (запропоновано поділ на вхідний, вихідний та внутрішній) шляхом: уніфікації – запровадження та застосування однакового складу й форм документів про однотипні явища; стандартизації – встановлення зразків виконання (однакового складу та форм) документів, розроблених за результатами уніфікації; - раціоналізація та підвищення ефективності організації праці діловодів; - покращення контролю за виконанням приписів та доручень, що містяться в документах, у передбачені ними терміни [1, с.46].

Юридичні документи - це документи, які створюються або використовуються в рамках правової системи. Вони можуть бути створені урядовими органами, судами, адвокатами або іншими юридичними фахівцями. Ці документи містять правову інформацію, яка допомагає людям розуміти закони та процедури, пов'язані з їхніми правами та обов'язками.

Окрім того, юридичні документи є важливими для захисту прав людей. Інформація, яка міститься в цих документах, може бути використана для захисту прав людини в суді. Наприклад, якщо людина знає, що її право було порушено, вона може використовувати юридичні документи, щоб захистити свої права та інтереси в суді.

Звідси ми можемо побачити, що юридичні документи можуть інформаційно впливати на суб'єктів права і на правовий рух діяльності в цілому. Юридичні документи мають важливий внесок для забезпечення додержання правопорядку та забезпечення безпеки громадян.

На підтвердження зазначеного Р. Кацавець зазначає, що ділова документація відображає характер суспільних відносин, стосунки між діловими партнерами, виробничі процеси [1, с.46]. Юридичний документ є основним носієм правової інформації, оскільки містить у собі правила і норми, що регулюють поведінку людей та взаємовідносини між ними. Ці документи можуть мати різні форми, такі як закони, постанови, розпорядження, договори, угоди та інші.

Юридичні документи містять важливу інформацію про права та обов'язки громадян та юридичних осіб, а також про порядок захисту цих прав. Вони стають основою для розробки стратегій поведінки, планування дій та прийняття важливих рішень в різних сферах життя.

Окрім того, юридичні документи є джерелом правової інформації для суддів, юристів та інших представників правової галузі, які займаються вирішенням правових питань. Вони використовують цю інформацію для

Анатолій КОРШУН

доцент кафедри

загальноправових дисциплін,

доктор філософії в галузі права

Олександра ПОЛІШКО

студентка ННІ права

та інноваційної освіти

(Дніпропетровський державний

університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

ЮРИДИЧНИЙ ДОКУМЕНТ ЯК ОСНОВНИЙ НОСІЙ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

В сучасному світі, де правова система стає все складнішою і розвиненішою, юридичний документ стає надзвичайно важливим носієм правової інформації. Один з головних принципів справедливості полягає у тому, що кожна людина повинна мати можливість знати закони, які стосуються її прав та обов'язків. Юридичні документи надають цю можливість, оскільки вони містять текст законів, наказів, постанов, розпоряджень та інших документів, що мають юридичну силу.

За своєю суттю юридична документація у правовій сфері є комунікативною частиною. Адже за її допомогою відображається і поширюється правова інформація – як основний спосіб передачі інформації; застосування функціональних стилів вираження правової думки. Основою юридичної діловодства є саме діловодство.

У виданні «Документознавство: словник-довідник термінів і понять» вказано, що діловодство – це сукупність процесів, що забезпечують документування управлінської інформації та організацію роботи зі службовими документами. Таке саме визначення міститься в Державному стандарті України 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять». Отже, згідно із цією дефініцією, відповідні потреби документаційного забезпечення правової сфери задовольняються в процесі документування інформації правового характеру та організації роботи з юридичними документами [1, с.45].

З вище зазначеного випливають питання: що таке юридичний документ; яка складова організації роботи з юридичними документами; яка визначена діяльність їх створення. Відповідно, документ – це діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, слугує доказом чого-небудь. Таке саме визначення подає Л. Погиба, а Н. Горголюк та І. Казімірова зазначають, що діловий документ фіксує інформацію,

тимчасова заборона певних видів діяльності об'єднань громадян, примусовий розпуск об'єднань громадян, скасування державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності та збільшення кількості суб'єктів, які притягуються до адміністративної відповідальності. Проект також містить поняття співучасті [4].

Для ефективної реалізації нової стратегії реформ, яка передбачає посилення дієздатності держави, необхідний поступовий перегляд ідеологічних концепцій і правових стандартів, реформування та зміна правових інститутів. Інститути адміністративного права мають важливе значення в цих процесах, оскільки вони розглядаються як практичні інструменти для досягнення покращення економічного та соціального становища, зміцнення правового порядку, утвердження принципів верховенства права, справедливості та гуманізму, надання пріоритету правам і свободам людини і громадянина, побудови правової держави та створення громадянського суспільства. Ідеї концепції адміністративної реформи в Україні та програмні документи щодо її реалізації визначають інститути адміністративного права як ключові складові для досягнення цих цілей.

Професор І.П. Голосніченко вважає, що удосконалення законодавства про адміністративні правопорушення дозволило усунути низку проблем, що виникли під час реформування правового інституту адміністративної відповідальності, таких як незавершеність кодифікації, права встановлення адміністративної відповідальності, системи КУпАП України про адміністративні правопорушення, правопорушень, перегляд поняття адміністративного правопорушення, розширення кола суб'єктів та необхідність нових видів санкцій. Я поділяю цю точку зору і вважаю, що прийняття нової редакції Кодексу має відбутися лише після вирішення цих інших проблем кодування [5].

1. Кодекс Адміністративного Судочинства України. Офіційний вебпорталпарламентуУкраїни.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

3. Бевзенко В.М. Адміністративні суди України: навчальний посібник., 2018. С. 271.

4. Чушенко В. І. Конституційне право України : підручник. К. : Ін Юре, 2019. С. 547.

5. Муніципальне право України : підручник. Харків : Одиссей, 2017. С. 528.

6. Положенням про прикордонний режим, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 1147 від 27.07. 98 р. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-98-%D0%BF#Text>.

складовими вітчизняного законодавства щодо адміністративної відповідальності [6].

Систематизація законодавства про адміністративні правопорушення почалася з прийняттям у 1980 р. Основ союзного законодавства УРСР та інших союзних республік. Ці документи започаткували процес кодифікації законодавства про адміністративні правопорушення та адміністративну відповідальність. У результаті цього процесу 1 червня 1985 р. був виданий Кодекс України про адміністративні правопорушення разом із аналогічними законами інших союзних республік. Прийняття Кодексів замінило сотні розрізаних нормативних актів, що регулювали питання адміністративної відповідальності, кодифікувало норми про підстави та порядок застосування цього виду юридичної відповідальності, визначило систему та компетенцію суб'єктів адміністративної юрисдикції вперше. Прийняття та застосування цих Кодексів дозволили більш ефективно протидіяти адміністративним правопорушенням і упорядкувати адміністративно-юрисдикційну діяльність.[1]

Серед правових джерел, що регулюють адміністративну відповідальність, особливе місце посідає Кодекс України про адміністративні правопорушення, прийнятий 7 грудня 1984 року. Даний законодавчий акт складається з 5 розділів, 33 глав та більше 350 статей, і він кодифікував законодавство про адміністративну відповідальність, значно розширивши його зміст. Крім матеріальних норм, системи стягнень, складів правопорушень та інших аспектів, кодекс також містить значну кількість адміністративно-процесуальних норм, які регулюють провадження у справах про адміністративні правопорушення [2].

На думку В.К. Колпакова, Кодекс України про адміністративні правопорушення є основним джерелом норм, що регулюють адміністративну відповідальність, оскільки:

1. Цей закон є найбільш обсяжним актом, що містить норми про адміністративну відповідальність;
2. Він регулює загальні питання щодо відповідальності, такі як система стягнень та підстави для їх застосування;
3. Багато нормативних актів містять прямі посилання на положення Кодексу України про адміністративні правопорушення, які мають загальний характер [3].

Законодавство України активно змінюється відповідно до нової суспільно-економічної формації, що передбачає реформування кодифікованих нормативно-правових актів, що регулюють відносини з правоохоронними органами. Настав час реформувати законодавство про адміністративну злочинність. Наразі є проект Кодексу України про адміністративні правопорушення, яким, крім існуючих, пропонуються нові види адміністративних стягнень, а саме: громадські роботи, призупинення дії ліцензії на певний вид господарської діяльності, анулювання ліцензії. ,

Одним з головних висновків, які можна зробити з історії створення та становлення міжнародних документів щодо захисту прав людини, є те, що захист прав людини є невід'ємною складовою сучасного світу. Цей процес почався багато років тому, і до сьогодні він продовжує розвиватися та удосконалюватися. Незважаючи на те, що деякі країни іноді порушують права людини, світ в цілому рухається в напрямку захисту цих прав, і це позитивний розвиток. Іншим важливим висновком є той факт, що міжнародна співпраця та зусилля з боку громадськості є ключовими елементами у забезпеченні захисту прав людини.

1. Provost, René (2002). International human rights and humanitarian law. Cambridge, UK: Cambridge University Press. p. 8.

2. Буткевич О. В. Міжнародне право прав людини. Київ :Знання України, 2004Т.2812с.URL:https://web.archive.org/web/20161224061616/http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_161?test=IGcMfFdBtDOPDC3kZiL.cccoHyPxEsAkiGsqGps

3. Кулеба Д. І.. Римський статут Міжнародного кримінального суду Київ :Знання України, 2004 Т.2812с.

5. Гнатівський М. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 738 с.

Андрій КОРЕНЕВ

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Н. ШВЕЦЬ

студентка ННІ права
та інноваційної освіти

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

НОРМАТИВНА ОСНОВА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Нормативною основою цього виду юридичної відповідальності є адміністративне та позадоговірне право.

Соціальна вага такого законодавства полягає в тому, що його норми встановлюють бажаний стандарт поведінки відповідальних осіб і встановлюють межі заходів державних органів і посадових осіб, які мають право застосовувати адміністративну відповідальність.

Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний Кодекс, Кодекс торговельного мореплавства, а також інші нормативно-правові акти є

порушенням прав людини та закликала країни до прийняття заходів для усунення цієї дискримінації.

У 1991 році міжнародні документи щодо захисту прав людини вже існували, але цей рік був важливим у контексті їх становлення та розвитку. Одним із найважливіших міжнародних документів щодо прав людини є Всесвітня декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році. У 1991 році декларація вже була прийнята і розглядалася як визначальний документ в галузі прав людини.

У 1991 році також була прийнята Рамкова конвенція про захист національних меншин та Європейська соціальна хартія. Обидва документи містять положення про захист прав меншин та соціальних прав людини. У той же час, 1991 рік був переломним у зв'язку з розпадом СРСР і країнами-спадкоємцями, що призвело до виникнення нових держав та зміни політичних систем. Це створило нові виклики для захисту прав людини в цих країнах. У 1991 році також була створена Рада Європи, яка вже мала значні досягнення в галузі захисту прав людини. Рада Європи була відповідальна за прийняття Європейської конвенції з прав людини, яка була підписана ще в 1950 році. У 1991 році Рада Європи також створила Європейський суд з прав людини, який став важливим інструментом в захисті прав людини в Європі.

Отже, у 1991 році міжнародні документи щодо захисту прав людини були вже розроблені та прийняті, але політичні зміни та нові виклики для захисту прав людини створили потребу у подальшому розвитку цієї галузі.

Після 1991 року захист прав людини продовжив розвиватися як на міжнародному, так і на національному рівнях. Деякі з подій та документів, які відіграли важливу роль після 1991 року, включають:

- Прийняття Римського статуту Міжнародного кримінального суду в 1998 році, який став першим міжнародним судом для розгляду злочинів проти миру, злочинів проти людства та військових злочинів [4].

- Заснування Офісу Верховного комісара ООН з прав людини в 1993 році. Офіс займається моніторингом порушень прав людини та сприяє їх захисту в різних країнах світу [5].

- У 1993 році була прийнята Віденська декларація та програма дій, яка допомогла у визначенні прав людини як універсальної цінності та посиленні міжнародної співпраці у захисті прав людини.

- У 1998 році була прийнята Декларація про захист прав людини за допомогою інформаційної та комунікаційної технології. Цей документ визначив право кожної людини на доступ до інформації та свободу висловлювання в Інтернеті та інших медіа.

- Після 1991 року деякі країни приймали нові законодавчі акти та конституції, які гарантували права людини та свободу слова. Наприклад, у 1996 році була прийнята Конституція України, яка містить гарантії на свободу думки, слова та інших прав людини [6].

Володимир КОВБАСА

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Мирослава ПОЛІЩУК

студентка ННІ права
та інноваційної освіти

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Історія створення та становлення міжнародних документів щодо захисту прав людини бере свій початок у другій половині ХХ століття. Після закінчення Другої світової війни була створена Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка зібрала разом країни світу з метою забезпечення миру та стабільності в світі [1]. Однією з головних меть ООН було створення міжнародних стандартів, що регулюють захист прав людини.

Після створення ООН було прийнято Конвенцію про заборону рабства і работоргівлі (1956) [3], яка визнавала, що рабство та работоргівля є порушеннями прав людини та протиставлялась цьому явищу. Пізніше, у 1966 році були прийняті Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Ці пакти визнавали та гарантували різноманітні права людини, такі як право на життя, свободу думки, віросповідання, національну та етнічну належність, рівність перед законом та багато інших.

У 1948 році була прийнята Всесвітня декларація прав людини, яка визнавала, що кожна людина має право на свободу, рівність, гідність та повагу до своїх прав. Ця декларація є одним з найбільш важливих документів в історії захисту прав людини та використовується як основа для створення інших міжнародних документів. У 1968 році була прийнята Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Конвенція СЕДЖ) [2]. Ця Конвенція визнавала, що дискримінація на основі статі є порушенням прав людини та закликала країни до прийняття заходів для ліквідації цієї дискримінації та забезпечення рівності між жінками та чоловіками.

У 1979 році була прийнята Конвенція про усунення всіх форм дискримінації щодо жінок (Конвенція про усі форми дискримінації щодо жінок - CEDAW), яка встановлює стандарти для захисту прав жінок та дівчат. Ця Конвенція визнавала, що дискримінація на основі статі є

тисяч осіб. Очевидно, що в таких умовах важко забезпечити право на справедливий суд, як і інші людські права.

Серед основних змін, які відбувались у сфері здійснення судочинства, слід вказати наступні.

Була призупинена діяльність окремих судів у Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській, Харківській та Херсонській областях. Через неможливість здійснення правосуддя в окремих регіонах цих областей, було змінено територіальну підсудність за справами, що розглядались у цих судах, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або до іншого суду. Така зміна здійснена через розпорядження Голови Верховного Суду (для реалізації такого повноваження Голови Верховного Суду було внесено зміни до законодавства про судоустрій і статус суддів).

Окрім систематичних повітряних тривог, які змушують людину ховатися в укриття, вкажемо на те, що значна кількість громадян була мобілізована, ще більша кількість осіб виїхала за межі України (при цьому у останньому випадку не повідомлялось про зміну місця свого проживання, що цілком очевидно). Поінформувати учасника справи, який виїхав в іншу державу змінив місце проживання в Україні, не вказавши офіційним органам своє нове місце проживання.

Додамо, що з метою запобігання хакерським атакам в Україні було обмежено доступ до реєстру судових рішень, сервісів «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду».

Загалом, варто вказати, що в умовах війни найбільшим обмеженням піддається право на доступ до суду та публічний розгляд справи, право на розгляд справи у розумний строк. Однак, будь-яке обмеження права на справедливий суд повинно відповідати вимогам закону, мати легітимну мету, а заходи обмеження мають бути пропорційними.

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Case of Moreira De Azevedo v. Portugal. Application no. 11296/84. URL <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57645>

3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

на яке посягає диктаторський режим агресора. «На думку Суду, право на справедливий суд займає настільки важливе місце в демократичному суспільстві, що не може бути виправдання для тлумачення п. 1 ст. 6 (ст. 6-1) Конвенції обмежувально» [2] – наголосив Європейський суд з прав людини у справі *Moreira De Azevedo v. Португалії*

Саме суд є тим органом, від ефективності діяльності якого залежить стан імплементації вимог верховенства права, яке не втрачає своєї важливості і в умовах воєнного часу. Так, законодавство демократичних держав вказує саме на пріоритет прав людини у діяльності держави (а людина визначається як основна цінність).

До цього слід додати, що навіть під час воєнного стану (чи надзвичайного стану) не може бути обмежена низка прав людини. В Україні перелік цих прав визначається у ч. 2 ст. 64 Конституції України [3].

Відзначимо, що практика Європейського суду з прав людини дозволяє виокремити складові права на справедливий суд. Аналіз рішень страсбурзького суду за ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод дозволяє стверджувати, що право на справедливий суд включає в себе такі положення:

- рівність та недискримінація;
- змагальність сторін;
- обґрунтування прийнятого рішення;
- незалежність та неупередженість суду;
- доступ до суду;
- публічний розгляд справи розгляд справи у розумний строк;
- виконання судового рішення.

Виокремлення складових елементів права на справедливий суд дозволяє виявити ті з них, які важко реалізувати в умовах воєнного стану. Такий підхід забезпечує можливість розроблення рекомендацій з покращення діяльності держави із забезпечення права на справедливий суд.

У результаті збройної агресії Росії було окуповано частину території України – Автономну Республіку Крим, частину Донецької та Луганської областей. Це не могло не вплинути на здійснення судочинства на цих територіях. Судді були переміщені на підконтрольну Україні територію, однак, цього не можна сказати про матеріали судових слухань, які знаходились у судах, відповідно значна частина документів була втрачена.

Хоча, слід вказати, що зміни у порядку здійснення судочинства торкнулись лише тих судів, що функціонували на окупованій території та прифронтовій зоні.

Ситуація кардинально змінилась у лютому 2022 року, коли Росія здійснила повномасштабне вторгнення на територію України, окупувавши частину території, здійснюючи бомбардування усієї території України, розрушуючи житлові квартали, адміністративні будівлі та ін. В Україні було оголошено мобілізацію та призвано до Збройних Сил України близько 700

вважаємо доцільним внести відповідні зміни до ч. 9 ст. 284 КПК та передбачити окрім права слідчого судді на закриття кримінального провадження у випадку закінчення строків досудового розслідування з моменту внесення відомостей до ЄРДР до повідомлення особі про підозру, й право на закриття кримінального провадження у випадку закінчення строків досудового розслідування після повідомлення особі про підозру.

1. Завтур В. А. Повноваження слідчого судді щодо закриття кримінального провадження: деякі питання тлумачення та практичного застосування норм ч. 9 ст. 284 КПК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2020/83.pdf

2. Гловюк І.В. Право іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, на закриття кримінального провадження: проблеми нормативної регламентації та реалізації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 18. С. 160

3. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 3 жовтня 2022р. справа № 757/26750/22-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106574501>

4. Заїка С. О. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів: дис. ... канд. юрид. наук, Київ, 2006. 285 с.

Юлія ЗАВГОРОДНЯ

доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ КОНЦЕПТ

Збройна агресія щодо держави, відповідно до норм міжнародного права може бути підставою для відступу держави від взятих на себе зобов'язань за міжнародним договором. Так, відповідно до ч. 1 ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [1].

Одним з таких прав, які можуть бути обмежені в умовах війни є право на справедливий суд, яке закріплено в ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Водночас, цілком очевидною є значимість цього права в демократичному суспільстві, у тому числі й тому,

провадження у зв'язку із впливом строку досудового розслідування, тобто у певний визначений Кодексом строк. При цьому, слідчий суддя звертає увагу, що оскарженню підлягає виключно бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у нездійсненні процесуальних дій, а не прийняття процесуальних рішень у вигляді постанови, в тому числі, про закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України [3].

Не вдаючись до сутнісного аналізу вище викладеного рішення, зауважимо лише, що на підставі аналізу правозастосовної практики можна констатувати наявність правового вакууму щодо ефективного забезпечення прав підозрюваного у випадку закінчення строків досудового розслідування та не прийняття прокурором рішення про закриття кримінального провадження. За таких обставин цілком логічним видається передбачити можливість закриття кримінального провадження слідчим суддею за клопотанням підозрюваного або його захисника.

Зауважимо, що п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК передбачає закриття кримінального провадження за єдиної імперативної умови – *закінчення строків досудового розслідування*. Видається, що закінчення строків досудового розслідування є об'єктивною категорією, яка жодним чином не пов'язана з оцінкою причетності особи до вчинення кримінального правопорушення.

Крім того, на підставі системного тлумачення норм КПК України можна зробити обґрунтований висновок, що здійснення досудового розслідування поза межами строків, передбачених законом, не допускається. Варто підкреслити, що процесуальні строки є необхідним організаційним заходом, що забезпечує оперативність та ефективність розслідування злочинів, а також судового розгляду кримінальних проваджень. Організуюче значення встановлених законом строків визначається тим, що вони забезпечують достатній час та обумовлюють необхідні темпи вирішення завдань, які стоять перед органами та посадовими особами, що безпосередньо провадять кримінальне судочинство. Без наявності встановлених кримінальних процесуальних строків, *без їх належного дотримання при здійсненні кримінального судочинства виникатимуть безліч порушень прав та законних інтересів особи, які усунути і поновити дуже складно, а іноді, неможливо* [4].

Тож у випадку закінчення строків досудового розслідування та не прийняття рішення прокурором про закриття кримінального провадження слідчий суддя у жодному разі не перебирає на себе функцію обвинувачення, навпаки видається, що за таких обставин він виконує свою законну функцію судового контролю. Адже наявність у слідчого судді повноважень на закриття кримінального провадження за таких обставин виступатиме гарантією дотримання фундаментальних прав особи як то право на справедливий суд, а саме такої його складової як право на дотримання розумних строків кримінального провадження. На підставі вище викладеного

Окремої уваги варто звернути на те, що чинний КПК України передбачає закриття кримінального провадження виключно у випадку закінчення строків досудового розслідування з моменту внесення відомостей до ЄРДР до повідомлення особі про підозру. Вочевидь така редакція ч. 9 ст. 284 КПК України спрямована на упередження втручання слідчого судді в компетенцію слідчого, прокурора та перебирання окремих функцій сторони обвинувачення. Адже закриття кримінального провадження у випадку закінчення строків після повідомлення особі про підозру віднесено до повноважень прокурора відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України.

У той же час виникає питання якими правовими засобами «озброєна» сторона захисту під час досудового розслідування у випадку не виконання прокурор свого прямого обов'язку, передбаченого чинним КПК закрити кримінальне провадження у випадку спливу строків досудового розслідування? Аналіз кримінального процесуального законодавства України надає підстави стверджувати, що за таких обставин підозрюваний має право оскаржити таку бездіяльність слідчому судді в порядку ст. 303 КПК України, та/або спрямувати скаргу прокурору вищого рівня на недотримання розумних строків на підставі ст. 308 КПК України.

Однак ознайомлення з правозастосовною практикою надає підстави стверджувати, що передбачені чинним КПК гарантії дотримання прав підозрюваного (як то оскарження бездіяльності, або недотримання розумних строків) не можна охарактеризувати як ефективні.

Так, наприклад, слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва відмовив у задоволенні скарги на бездіяльність прокурора, що полягає у не закритті кримінального провадження у зв'язку з закінчення строків досудового розслідування. Своє рішення слідчий суддя аргументував тим, що пунктами 1-11 ч. 1 ст. 303 КПК України визначено вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Відповідно п. 1 ч. 1 ст. 303 України, на досудовому провадженні можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, яка полягає у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк. Так, бездіяльність, яка полягає у нездійсненні інших процесуальних дій передбачає три обов'язкові ознаки: 1) слідчий, прокурор, дізнавач, наділені обов'язком вчинити певну процесуальну дію; 2) така процесуальна дія має бути вчинена у визначений КПК України строк; 3) відповідна процесуальна дія слідчим, прокурором, дізнавачем у встановлений строк не вчинена. Відтак, наведена норма дозволяє звернутися до суду зі скаргю не на будь-яку бездіяльність, а лише щодо обов'язків, строк виконання яких чітко регламентований кримінальним процесуальним законодавством. Разом з тим, норма ст. 284 КПК України не містить спеціального часового визначення (проміжку), а саме строку, згідно якого прокурор зобов'язаний прийняти рішення про закриття кримінального

Дар'я КЛЕПКА

науковий співробітник відділу
дослідження проблем кримінального
процесу та судоустрою
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені В.В Сташиса Національної
академії правових наук України,
м. Харків, Україна,
кандидат юридичних наук,

**ДО ПИТАННЯ РОЗШИРЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ
ЩОДО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства якщо закінчилися строки досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до дня повідомлення особі про підозру, встановлені ч. 1 ст. 219 цього Кодексу, слідчий суддя може винести ухвалу про закриття кримінального провадження за клопотанням іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника (ч. 9 ст. 284 КПК України).

Водночас у науковій спільноті нормативна регламентація закриття кримінального провадження слідчим суддею зазнає суттєвої критики. Зокрема вчені звертають увагу на: невизначеність чинним КПК України питання щодо суб'єктного складу учасників розгляду такого клопотання; відсутність унормування права слідчого судді, розглядаючи клопотання про закриття кримінального провадження, вирішити й питання щодо скасування арешту майна; відсутність можливості слідчим суддею визначати долю речових доказів у випадку закриття кримінального провадження; окрім того, як на недолік досліджуваного нормативного припису у науковій літературі вказують на те, що положення ч. 9 ст. 284 КПК взагалі не спрямоване на захист прав потерпілого у кримінальному провадженні [1]. Крім того, на увагу заслуговує відсутність у законі вказівки на можливість слідчого судді витребувати матеріали кримінального провадження за власної ініціативи [2].

На підставі вище викладеного видається що вдосконалення чинної регламентації порядку закриття кримінального провадження слідчим суддею, має включати щонайменше такі питання: порядок розгляду клопотання про закриття кримінального провадження (учасники, строки розгляду); повноваження слідчого судді вирішувати питання щодо скасування арешту майна під час вирішення клопотання про закриття кримінального провадження; повноваження слідчого судді щодо витребування матеріалів досудового розслідування.

стурбованості її діями.

До означеного слід додати і окремі акти Міжнародного комітету Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, організації, яка має діяти як незалежна і неупереджена, не втручатися у конфлікт, підтримуючи одну зі сторін. Цього приводу згадаємо, що «24 березня «Українська правда» оприлюднила публічне звернення до Міжнародного комітету Червоного Хреста українських правників, правозахисників, представників громадськості» [3].

Не можна залишити поза увагою і сприйняття громадськістю одного зі звітів відомої міжнародної неурядової організації - Amnesty International. «Заступниця міністра оборони України Ганна Маляр заявила, що це дослідження Amnesty International, яке не враховує факту агресії росії, хронології подій та контексту захисту Україною своєї державності, схоже на дослідження дій жертви без урахування дій озброєного гвалтівника, а також спотворює реальну картину міжнародного злочину агресії, який вчиняється росією з 2014 року. Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба закликав правозахисну організацію Amnesty International не шукати фальшивого балансу між країною-злочинцем росією і Україною, яка захищається від неї, а розповісти світові правду про росію» [4].

Безумовно, що є і значна кількість позитивних прикладів діяльності міжнародних організацій різного рівня щодо надання допомоги постраждалим від російської збройної агресії, а також постійне намагання міжнародних інституцій адаптуватися до функціонування в нових умовах, однак, це лише підтверджує наш висновок про те, що існуюча міжнародна система забезпечення міжнародного правопорядку потребує суттєвих змін, які будуть ураховувати стан розвитку сучасного суспільства.

1. United Nations Charter. URL <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.

2. Масові заклики українців можуть спонукати Захід закрити небо над Україною - Жирнов. URL <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3420701-masovi-zakliki-ukrainciv-mozut-sponukati-zahid-zakriti-nebo-nad-ukrainou-zirnov.html>.

3. Міжнародний комітет Червоного Хреста: репутаційна криза через війну в Україні. URL <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-chervonyu-khrest-rosiya/31772843.html>.

4. Amnesty International «розшифрувала» скандальний звіт: шкодуємо, але не відмовляємось. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3545496-amnesty-international-rozsifruvala-skandalnij-zvit-skoduemo-ale-ne-vidmovlaemos.html>.

зарубіжних держав, поступово відновлюють контроль над тимчасово окупованою Росією територією.

Однак, початок повномасштабного вторгнення, сама війна дозволили виявити низку моментів, що вказують на необхідність змін міжнародного механізму забезпечення міжнародного правопорядку, запобігання масовим порушенням прав людини тощо.

У цьому аспекті варто вказати на те, що існуюча система міжнародних організацій була створена після другої світової війни і значною мірою була відповіддю на її негативні наслідки, а функціонування цієї системи мало запобігти подібним проявам діяльності держав – організація та ведення агресивних воєн та ін.

Так, згадаємо, що у преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй вказується наступне: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості врятувати майбутні покоління від лих війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе, і знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості...» [1]. А відповідно до ст. 1 цього Статуту «Цілями Організації Об'єднаних Націй є: 1. Підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою: вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загроз миру, а також для придушення актів агресії чи інших порушень миру, а також здійснювати мирними засобами та відповідно до принципів справедливості та міжнародного права врегулювання або врегулювання міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру» [1].

У цьому контексті не можна не згадати численні заклики українців (особливо у перші дні повномасштабних бойових дій Росії проти України) до міжнародної спільноти засудити дії Росії, надати підтримку Україні, забезпечивши збереження життів населенню України, закрити небо над Україною. Додамо також, що за повідомленнями засобів масової інформації початку березня 2022 року «за даними соціологічного опитування Ipsos, близько 74% американців заявили, що Сполучені Штати та їхні союзники по НАТО мають закрити небо над Україною» [2].

Нагадаємо, що Організація Північноатлантичного договору відмовила у закритті неба, обґрунтовуючи свою відмову вказівкою, що не є стороною конфлікту. Водночас, цілком очевидною є наступна аналогія. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання при визначенні діяння, яке може бути сприйняте як катування, передбачає, що як катування розглядається також мовчазна згода відповідних суб'єктів. Тобто, навіть коли особа сама не вчиняє катування, але знає про таку поведінку і не вживає відповідних заходів, це також є катуванням. І за таку поведінку має наставати юридична відповідальність. Бездіяльність також є формою діяння, а не тільки дія.

Навряд чи можна визнати «вжиттям ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загроз миру» засудження дій Росії та вираження

функції та завдання щодо управління, контролю, керівництва та організації, зокрема це: повноваження у сфері оборони, національної безпеки та цивільного захисту; повноваження щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; повноваження у сфері планування, соціально-економічного розвитку, бюджету та фінансів; повноваження у сфері управління майном та житлово-комунального господарства; повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури й спорту та соціального захисту населення тощо.

В нинішніх умовах, пов'язаних із повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України, створення військово-цивільних адміністрацій не лише на території Операції об'єднаних Сил, є вимогою часу, що, у свою чергу, забезпечить швидке врегулювання питання забезпечення безпеки та правопорядку серед населення, недопущення гуманітарної кризи на території, де ведуться тяжкі бої й унеможлиблюється нормальне функціонування органів місцевого самоврядування та державної влади. Ще однією причиною запровадження військово-цивільних адміністрацій є фаховість військових, що набагато краще володіють управлінськими функціями в умовах воєнного стану й здатні ефективно керувати містом, селищем, районом тощо.

1. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 р. №141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 06.05.2022).

2. Шутова О., Хайрулліна Д. Інститут військово-цивільних адміністрацій та його запровадження в зоні проведення антитерористичної операції. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 130–133

Юлія ЗАВГОРОДНЯ

доцент кафедри теорії

та історії держави і права

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна,

кандидат юридичних наук, доцент

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В АСПЕКТІ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Неодноразово відзначалось, що з лютого 2022 життя кожного жителя України, а також іноземних студентів, що навчалися в українських закладах вищої освіти, зазнало кардинальних змін. Кожен з нас це відчув на собі, на житті своїх рідних, своїх сімей.

Станом на сьогодні Збройні Сили України, завдячуючи підтримці

1. Офіс Генерального прокурора. URL <https://www.gp.gov.ua/>.
2. Дробязко К. Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. URL <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-zahistiti-prava-ditini-v-umovah-voennogo-stanu.html>.
3. Швець Я.І., Соколова І.О. Порушення прав дітей під час війни Російською Федерацією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 71. С. 99-103.
4. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст.142.

Роман КАРПЕНКО

доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Дніпропетровського
державного університету
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна,
кандидат юридичних наук

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УКРАЇНІ**

Проблематика захисту населення під час збройного конфлікту на території України є досить актуальною, проте аналізу та дослідженню саме питанню військово-цивільної адміністрації все ж таки присвячена незначна кількість наукових праць, оскільки це поняття вирізняється своєю новизною та появою в правовому полі відносно нещодавно. Водночас значну роль у вивченні вказаного державного інституту відіграли праці таких науковців як Т. Журавля, Е.Тітко, Д. Хайрулліна, О. Шутова [1] та ін.

Початок антитерористичної операції на сході України в 2014 році та повномасштабне вторгнення Російської Федерації в 2022 році викликало необхідність у військовій організації управління для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення на території областей, районів, громад, міст, селищ та сіл, що опинились в зоні проведення бойових дій та відсічі збройної агресії ворога. Налагодження 75 системи державного управління та місцевого самоврядування в умовах військових дій є вкрай важливим, оскільки мова йде про зниження впливу негативних чинників та наслідків проведення військових операцій у зоні ведення збройного конфлікту.

Для забезпечення безпеки, правопорядку та нормалізації життя в районі проведення бойових дій, військово-цивільна адміністрація наділена певною сукупністю повноважень, що допомагають виконати поставлені перед нею

ядерної зброї, що спричинить шкоду не тільки дітям і не тільки в Україні, але буде мати значну територіальну зону ураження.

«18 березня з-під завалів Чернігівського гуртожитку рятувальники витягли тіла семирічних двійнят. Також попри всі заборони російські військові вдаються до катувань цивільного населення, зокрема дітей. Наприклад, в Ізюмському районі на Слобожанщині виявлено закатовані та спалені тіла трьох осіб, одне з яких належить дитині»[3, с. 101] – відзначають Я. Швець й І. Соколова.

Вкажемо, що у цілому національна система права містить доволі розвинуте законодавство, яким регулюються суспільні відносини щодо забезпечення прав дитини в умовах війни, що певною мірою пояснюється прийняттям змін до законодавства після 2014 року. Так, згадаємо Конституцію України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» та ін.

Зокрема, у останньому міститься визначення дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів – це «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні» [4].

Згадаємо також низку міжнародно-правових договорів, які безпосередньо стосуються міжнародного гуманітарного права:

- Женевську конвенцію про захист цивільного населення;
- IV Гаазьку конвенцію про закони і звичаї війни на суходолі.

Однак, основною проблемою є виконання Росією вимог міжнародного гуманітарного права. Саме через порушення правил і звичаїв війни Російською Федерацією (як і норм інших галузей міжнародного права) створюється загроза як правам дітей, так і правам цивільного населення загалом.

Відтак, на нашу думку, основні зусилля національної влади (у контексті забезпечення прав дитини) мають бути спрямовані на «внесення до порядку денного» міжнародних організацій, міжнародного співтовариства проблеми порушення прав дитини Російською Федерацією, необхідності задіяння різноманітних міжнародних механізмів забезпечення прав дитини.

Додамо, що 14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй більшістю голосів (94 – «за», 13 – «проти», 74 – «утримались») ухвалила резолюцію «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», яка передбачає створення механізму компенсацій Україні Росією завданих через війну збитків. Цей механізм, на нашу думку, має ураховувати і відшкодування шкоди, завданої порушенням прав дитини.

Юлія ЗАВГОРОДНЯ

доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна,
кандидат юридичних наук, доцент

**ПРАВА ДИТИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Розпочата Росією у 2014 році війна негативно вплинула на стан забезпечення прав дітей. Значна кількість сімей змушена була залишити свої домівки (Луганська і Донецька області, Автономна Республіка Крим) та стати внутрішньо переміщеними особами, біженцями, що не могло не позначитись на правах дітей.

Водночас, повномасштабні воєнні дії розпочаті у лютому 2022 поставили в небезпеку життя дітей на всій території України. Систематичні бомбардування цивільних об'єктів Росією щодня впливають на психоемоційний стан як дорослого населення, так і дітей, ставлячи під загрозу їх життя загалом. Вкажемо, що за даними Офісу Генерального прокурора України станом на середину листопада від воєнних дій загинуло 430 дітей та поранено – 830 [1].

Безумовно, що ці цифри не відображають повною мірою стан забезпечення прав дитини. Так, вони не вказують на кількість дітей, що були вивезені за межі України далеко за межі звичного їм середовища і змушені адаптуватися до нових умов, за обставин мовного бар'єру з однолітками та іншими дорослими, спричиняючи низку комплексів. До цього слід додати розлучення сімей (маємо на увазі можливість виїзду за кордон тільки з матір'ю), що знову таки не сприяє повноцінному розвитку дитини.

«За час війни у нашій державі кожна без винятку українська дитина у будь-якому разі зазнала порушень своїх законодавчо закріплених прав. Навіть якщо у дитини відсутні тілесні ушкодження, дитина не зазнала експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини, сексуального насилля, катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, має місце порушення її основних прав» [2].

Не можна не згадати і відсутність можливості української влади (через систематичні обстріли Росією цивільних об'єктів, у тому числі й об'єктів критичної інфраструктури) забезпечити звичний освітній процес у закладах середньої освіти.

Поза увагою не можна залишити і постійні загрози використання

військовополонених, укладання угод про перемир'я та підписання миру, контроль над психічним станом здоров'я населення. Такий підхід орієнтує нас на вузьке та широке значення права на життя.

Так звані «негативні зобов'язання» покладають на державу обов'язок утримуватись від дій, що порушують право на життя (наприклад, заборона катування, примусове позбавлення життя тощо).

Також виникає питання чи можливе обмеження права на життя як першооснови інших прав? Відповідно до статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі - МПГПП), ратифікованого Україною у 1973 році, заборонено відступ від ряду прав, включаючи право на життя (ст.6) [4]. Однак більшість прав, закріплених у МПГПП не є абсолютними, у тому числі й право на життя, тобто можливе їх обмеження для захисту прав інших осіб та суспільного блага за наявності чітко визначених умов. Відповідно до п.2 ст. 2 МПГПП обмеження витікають зі змісту статті, оскільки в ній зазначені випадки, на які це право не поширюється, зокрема, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання [4]. Приклад для багатьох країн - вбивство поліцейським терориста для звільнення заручників. Терорист має право на життя і держава зобов'язана його життя захищати, але в даному випадку його право може бути обмежено для захисту певної особи або суспільного блага. Також легальне право на позбавлення життя інших осіб впливає з положень Конституції України щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності України. Ці обов'язки покладаються на Збройні Сили України та інші військові формування та правоохоронні органи.

Таким чином, право на життя - це першооснова інших прав людини. По-перше, його адресатом є людини, яка визнана в державі найвищою соціальною цінністю. По-друге, якщо воно не забезпечено, то немає підстав говорити про інші права. По-третє, воно не може бути скасовано, діє заборона на відчуження, але за наявності чітко визначених умов може бути обмежено.

1. Кузьменко Я.П. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 26-30. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream.pdf> (дата звернення: 01.12.2022).

2. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.12.2022).

3. Право на життя. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya> (дата звернення: 30.11.2022).

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.12.2022).

залишилися на тимчасово окупованих територіях. Окремої уваги потребує право на життя поранених, військовополонених щодо яких заборонені медичні та/або наукові експерименти, вилучення органів для пересадки, вбивство, каліцтво, тортури, взяття заручниками, застосування покарання без рішення суду тощо. Отже, під час збройних конфліктів питання щодо права на життя (особливо охорона, захист, притягнення винних до відповідальності) загострюються та потребують підвищеної уваги з боку держави та міжнародних інституцій.

Реалізація, охорона та захист права на життя є очевидними, оскільки без цього права втрачають значення не тільки будь-які соціально-політичні права людини, але й природні права. Обґрунтованість цієї тези, на нашу думку, пов'язується як зі змістом права на життя, так і з питанням в яких аспектах його можна розглядати. Візьмемо за основу те, що досліджуване право має комплексний характер, залежить від демократичного рівня розвитку держави та правової свідомості. З урахуванням зазначеного, вважаємо, що змісту права на життя притаманні декілька аспектів, як-то: соціально-економічний, який визначається економічними та соціальними умовами існування людини в державі; політичний – безпосередня залежність від рівня демократії та складає, як слушно зазначають науковці, необхідну умову, мету та сенс усіх демократичних інститутів [1, с. 28] та моральний, оскільки життя людини легально закріплено в Конституції України як найвища соціальна цінність. Відповідно держава покладає на себе певні обов'язки щодо права на життя, що свідчить про вибір європейських демократичних цінностей. Європейський суд з прав людини при тлумаченні обов'язків держави, на підставі ст. 2 (право на життя) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [2], умовно поділяє їх на негативні та позитивні. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини щодо тлумачення права на життя держава має позитивні обов'язки, наприклад, розслідування будь-якого насильницького позбавлення життя. Імплементацию такого підходу знаходимо в роз'ясненні Конституційного Суду України, який вважає, що « ... позитивний обов'язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя ...» [3]. Перелік цих обов'язків доповнюється забезпеченням ефективних засобів правового захисту та наявністю в державі механізму реалізації права на збереження життя, яке є невід'ємною складовою права на життя. Хоча у площині дослідження змісту права на життя склалися різні підходи науковців до цього питання. Ми солідаризуємося з тими науковцями на думку яких складовою права на життя є право на збереження життя зміст якого формують відмова держави від війни та участі в ній, відмова від смертної кари чи обмеження її застосування, встановлення порядку обігу та застосування зброї. Вважаємо, що змістовну частину права на збереження життя можна доповнити такими елементами як правовий режим поранених,

Л. М. Энтина; Вступит. ст. О. В. Яшина. Москва: Деловая книга, 1993. 277 с.

7. Понимаем права человека: руководство по образованию в области прав человека / Пер. с англ.; Под. ред. В. Бенедек, М. Николова. Вена, 2005. 362 с.

8. Госепат Ш. До обґрунтування соціальних прав людини. *Філософія прав людини* / за редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна; Пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. 2-ге вид. Київ: Ніка-Центр, 2012. 320 с.

Людмила ЗАГОРУЙ

доцент кафедри державно-правових
дисциплін Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка,
м. Івано-Франківськ, Україна,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВО НА ЖИТТЯ ЯК ПЕРШООСНОВА ІНШИХ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ

Право на життя має важливе значення у мирний час, а в умовах збройних конфліктів стає одним із актуальніших питань. Реалії воєнних подій в Україні свідчать про системні порушення прав людини зі сторони агресора, а право на життя виглядає як найнезахищене (докази - Буча, Ірпінь, Бородянка, Маріуполь ...).

В Україні становлення інституту права на життя пройшло певні етапи, зокрема, від невизнання до конституційного закріплення у 1996 році життя як однієї із найвищих соціальних цінностей (ст. 3 Конституції) та права на життя (ст. 27 Конституції). Дані положення відповідають нормам міжнародного права. Як основне право воно зумовлює можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не може бути скасоване. В подальшому в площині цивільного права досліджуване право закріпили як особисте немайнове право, що забезпечує природне існування фізичної особи (ст. 281 ЦК України). Це породжує правові наслідки, зокрема, носій права не може бути позбавлений життя та має право захищати себе від протиправних посягань будь-якими засобами, які не заборонені законом.

Під час збройних конфліктів реалізація, дотримання, захист права на життя опиняються під загрозою. Доказами цього є масові обстріли критичної інфраструктури, що ставить життя людей на рівень виживання, використання голоду як засобу боротьби з мирним населенням, руйнація звичайного укладу життя, пов'язаного із необхідністю покидати власне житло та переміщуватись в більш безпечні міста, де виникають питання щодо житла, трудоустрою, отримання необхідної медичної допомоги, навчання, соціального захисту тощо. Під загрозою опинились життя людей, які

«Розуміємо права людини», створені об'єднаним Європейським Центром вивчення і дослідження в сфері прав людини і демократії (ЕТС), містять про соціальні й економічні права такі формулювання: вони «забезпечують соціальну й економічну безпеку людям» та «інколи називаються правами, що орієнтуються на безпеку або ж правами другого покоління, наприклад, право на їжу, на житло й охорону здоров'я» [7, с. 258].

Не вважається, що всі питання стосовно соціально-економічних прав лежать поза площиною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, позаяк практика Європейського суду свідчить протилежне. Однак, їх захист є надто обмеженим, так як основною опорою Конвенції усе-таки є громадянські і політичні права, а не захист соціальних і економічних прав [2, с. 330].

Таким чином, відповідь на постановочне питання чи сприймаємо ми як реальність, що соціально-економічні права є такі ж важливі для людини як і всі інші права, що отримали наукове визнання як основоположні права і свободи людини, може бути ствердною. Так, у статті «До обґрунтування соціальних прав людини» Штефан Госепат висловлює таке припущення, що загальне політико-філософське завдання полягає в тому щоб показати, що соціальні права існують або ж мають існувати і на якій підставі. Під терміном «соціальні права» автор розуміє набір прав із трьох підгруп, що формують соціально-економічні права індивіда стосовно суспільства: права на соціальне забезпечення, на працю, житло, освіту, тобто права на послуги або блага. Дані права індивіда стосовно держави – є основними правами [8, с. 129].

Водночас Ш. Госепат пропонує тезу про те, що соціальні права, у співвідношенні понять і основних принципів прав людини: свобода, потреби, чи рівний розподіл, можуть бути найпереконливіше обґрунтовані та конституційовані за допомогою принципу справедливості соціального розподілу (застосовує поняття «принцип дистрибутивної справедливості»). Із цього правового принципу можна вивести три класи прав (свободи, права участі та соціальні права), що відповідно повинні мати однакове значення як моральні і, як позитивні права. Автор дає ствердну відповідь, що соціальні права «цілком правомірно стоять на одному рівні з іншими класичними правами» і, що між соціальними права та правовими свободами існує нерозривний зв'язок [8, с. 155, 157].

1. Пивовар В. Я. Антропологічно-правове обґрунтування прав людини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип.106. С. 21–23

2. Головатий С. Людські права. Лекції. Київ: Дух і Літера, 2016. і-xxiv, 760с.

3. Гончаров В. В. Створення прав людини через їх проголошення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С.121-127.

4. Мартиненко П. Україна: конституційне право на працю в порівняльній перспективі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 5. С. 72-79.

5. Донеллі Джек. Права людини у міжнародній політиці / Переклад з англійської Тараса Завалія. Львів: Кальварія, 2004. 280 с

6. Дельпере Н. Защита прав и свобод граждан преклонного возраста / Пер. с франц.

соціально-економічні права загалом скеровані на забезпечення гідного життєвого рівня їх носіїв: праця, освіта, соціальне забезпечення та ін., дані права передовсім пов'язані з ресурсами, з інтересами держави і суспільства, а відтак для них, більшою мірою аніж до прав першого покоління, властиві ознаки «позитивних прав». З огляду на це, позитивні права засновуються на відповідальності держави за надання особистості благ і залежать від економічних можливостей держави, ба більше – відповідальності за створення умов, аби людина («кожна людина»), громадянин («кожний громадянин») могли самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних власних матеріальних і духовних інтересів.

Аналізуючи в межах даної проблеми великий масив спеціальної літератури висновано, що в питанні про «основоположні права» існує практика подвійних стандартів. За правами «першого покоління» закріпилося поняття «класичних», буцімто справжніх прав, які забезпечуються надійними гарантіями юрисдикційного характеру (вони «юстиціабельні»). За ними, як правило, визнається пріоритетність серед об'єктів конституційно-правового регулювання [2, с. 330]. У той же час соціально-економічні права або не визнаються «основоположними», або взагалі не вважаються правами людини й іменуються як «загальні права», «публічні права», «наміри держави», «права-пільги» тощо. Тобто, головним аргументом невіднесення соціальних прав до основоположних прав людини є той, що за ними не визнаються власне юридичні властивості, які притаманні громадянським і політичним правам. Про існування критичного погляду на економічні, соціальні та культурні права пише багато науковців. Іноді, як слушно зауважує В. В. Гончаров, критика стосується не стільки самих прав другого покоління, скільки «необачного формулювання цих прав, що загрожує їхній дієвості» [3, с. 123]. Таке ж припущення висловлює і П. Мартиненко, який вважає, що правові норми, які містять «досить лапідарні чи занадто загальні формулювання» є типовим явищем у випадку основних соціальних норм, а, відтак, вони «є менш придатними до застосування в судах, ніж ті, які містять дуже точні визначення» [4, с. 77-78]. Втім, за усіх критично налаштованих і альтернативних поглядів на економічні, соціальні і культурні права щодо їх меншовартості в порівнянні з громадянськими і політичними правами, існування «якісної різниці» між т. зв. «негативними» та «позитивними» правами, як зауважує Джек Донеллі, не відповідає їхньому розділенню [5, с. 42].

Є і протилежні наукові підходи до розуміння правової природи соціально-економічних прав та їх ролі в загальній системі прав людини. Для прикладу, Ніколь Дельпере стверджує, що соціальні права встановлюються з тим, щоб забезпечити кожному безпечно існування, свободу, рівність і гідність людської особистості [6, с. 35]. Не заперчується вагомість соціально-економічних прав міжнародними демократичними інститутами, що опікуються правами людини, наприклад, ОБСЄ, Страсбурзька система людських прав та ін. Так, Керівні засади в галузі освіти прав людини

покоління у юридичній науці здебільшого не має якихось особливих розбіжностей щодо наявності у них зазначених властивостей (саме в їх генетичній природі й виявляються справжні юридичні якості, а з ними – існування демократичної правової держави), то цього не можна сказати про права другого покоління. Серед науковців спостерігається широкий спектр розбіжності думок, – від скептичного, до відвертого заперечення соціальних прав як самостійної групи прав, які належать людині від народження.

До соціально-економічних прав виникає багато запитань, відповіді на які, сукупно можуть пролити світло на їх правову природу та особливості, зокрема: їх походження; чи мають вони, як «права другого покоління» ту саму природу і статус що й «права першого покоління» і в якому відношенні до них перебуває правова конституційна держава; які види благ та інтересів людини і громадянина вони захищають; чи володіння цими правами спричиняє корелятивні обов'язки, а якщо так, то на кого вони покладаються; які умови реалізації забезпечення і засоби захисту передбачають соціально-економічні права; якщо гарантіями їх здійснення є соціальна держава, то чи не вступає цей тип держави в конфлікт з іншим типом – правовою державою тощо.

Очевидно, якщо за правами людини визнається їх невід'ємність і невідчужуваність від індивіда, якщо людина визнається найвищою цінністю, то в реальному житті мають бути такі правові й економічні інститути, за умов існування яких людина має не лише класичні правові свободи та права участі в прийнятті політичних рішень, а й права, які забезпечують їй економічні та соціально-культурні потреби і можливості їх реалізації. Дані права визначають базові норми, щоб жити з почуттям гідності, а їх універсальність впливає з того, що, принаймні, у цьому всі люди рівні. Чи означає це, що соціальні права (право на працю, право на житло, освіту і ін.) можна віднести до категорії природних прав людини, – звичайно ні, так як вони не так легко гарантуються як права негативні та вимагають більше ресурсів чим права природні.

Оскільки розпорядником матеріальних цінностей суспільства виступає держава, то й матеріальні гарантії з необхідністю повинні походити саме від держави в межах її соціально-правової політики в контексті відповідних програм, спрямованих на забезпечення права на гідне існування і вільний розвиток своєї особистості у всіх сферах суспільного життя (хоча це стосується не лише позитивних, але й негативних і прав). За іншого випадку всі права людини матимуть ілюзорний характер.

З огляду на це, під правовою природою соціально-економічних прав ми пропонуємо розуміти найбільш значущі сутнісні характеристики і властивості прав людини як особливого явища правової реальності, пов'язаного з її економічним і соціальним становищем у суспільстві, добробутом її сім'ї і вільним розвитком своєї особистості. Втім, цього замало, щоб визначити правову природу прав другого покоління, так як вона невід'ємна від особливостей їх виникнення і функціями, які вони виконують у відношенні до особистості і суспільства. Оскільки за своїм призначенням

Іван ЗАГОРУЙ

доцент кафедри державно-правових
дисциплін Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка,
м. Івано-Франківськ, Україна,
кандидат історичних наук, доцент

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ**

Звернення до обґрунтування правової природи означених прав перебуває і, в перспективі очевидно перебуватиме, в у полі зору дослідників. Такому припущенню є кілька пояснень.

Соціально-економічні права (соціальні права) є невід'ємною складовою загальної системи прав людини (ліберальних свобод і політичних прав), утім це не означає однакове ставлення до них. В теорії прав людини і до нині залишаються дискусійними питання правової природи цих прав, а так само й механізмів їх реалізації та захисту. Конституція України визначає нормативний зміст кожного права, віднесених до групи соціально-економічних прав як прав другого покоління, а між тим, ані в доктрині, ані на практиці немає усталеної, загальноприйнятої відповіді стосовно обсягу правомочностей, що становлять зміст цих конституційних прав.

Дати відповідь на питання, що слід розуміти під правовою природою прав людини, означає встановити ті якісні, властиві для них ознаки, що іманентно притаманні їм, а також визначити необхідність і наявність державно-правових гарантій реалізації даних прав, а, отже, їх нормативну основу та обов'язкову юридичну силу.

Традиційне уявлення про права людини, здебільшого засновується на тому, що їм властивий природний характер: вони виникають від народження людини і невід'ємні від неї, а правові норми лише фіксують їх; права людини залишаються такими («з людиною») і тоді, коли держава, створюючи законодавство, не визнає їх. З антропологічних позицій основний принцип обґрунтування прав людини виражається в тому, що «людина як людина повинна мати право», що не дозволяє їй опуститися нижче людського, а, отже, з одного боку вони виступають показником і критерієм людського в людині, а з іншого боку – дозволяють їй вступати у відносини і розвивати їх [1, с. 22, 23]. Таким чином, права людини мають наддержавний характер, фіксуються в нормах міжнародного права, чим і відрізняються від звичайних суб'єктивних прав, закріплених у внутрішньодержавному праві.

Чи можна сказати, що вище описані ознаки у повній мірі характеризують соціально-економічні права? Якщо до прав першого

доходів громадян і на посадових осіб або фізичних осіб - підприємців - від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення за порушення, передбачені частиною першою цієї статті, - тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб або фізичних осіб - підприємців - від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Необладнання місць для утилізації сміття відповідно до вимог, встановлених законодавством, - тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб - суб'єктів господарювання, які утримують місця для утилізації сміття, від сорока до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення за порушення, передбачені частиною третьою цієї статті, - тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб - суб'єктів господарювання, які утримують місця для утилізації сміття, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Ще одним перспективним напрямком встановлення екологічної рівноваги вважаємо перехід на електричні автомобілі на території України. З цією метою пропонуємо розробити та затвердити Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції переходу на електричні автомобілі до 2055 року».

Це лише загальні напрямки забезпечення екологічної безпеки на території України, які потребують подальшого наукового вивчення, проведення експертної оцінки, вивчення представниками нормотворчих органів, а також публічного обговорення серед громадськості. Проте нормалізація природного середовища України, наближення його до норм довоєнного періоду та покращення до міжнародних стандартів – є пріоритетом в подальшій діяльності компетентних державних органів та уповноважених ними представників громадськості.

1. Російська агресія в Україні: деякі аспекти шкоди українському довкіллю та у глобальному вимірі. URL: <https://svitua.org/2023/02/23/rosijska-agresiya-v-ukrayini-deyaki-aspekty-shkody-ukrayinskomu-dovkillyu-ta-u-globalnomu-vymiri>.

2. Ліси в Україні: скільки грошей витрачали на відновлення останні 10 років. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/15/infografika/suspilstvo/lisy-ukrayini-skilky-hroshej-vytrachaly-vidnovlennya-ostanni-10-rokiv>.

3. Проблема сміття: від Європи до України. URL: <https://www.csi.org.ua/news/problema-smittya-vid-yevropy-do-ukrayiny/>

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

знаходяться 16 Рамсарських об'єктів площею майже 600 тисяч гектарів. Вони мають статус водно-болотних угідь міжнародного значення завдяки їхньому унікальному біорізноманіттю [1].

В наслідок збройних дій знищено 7,1 мільйони квадратних метрів об'єктів, у тому числі критичної інфраструктури, а їх залишки спричинили шкоду довкіллю. Приблизно 200 тисяч квадратних кілометрів території потребуватиме розмінування. Окупованими залишаються 2,2 тисяч родовищ з енергоресурсами, металами й мінералами [1].

З урахуванням обставин, які відбулися в Україні у 2022 році, варто акцентувати увагу на необхідності розробки програм, спрямованих на оперативне подолання негативних екологічних наслідків збройного конфлікту. З цією метою ми пропонуємо запланувати щорічне виділення коштів у державному на бюджеті на подолання шкоди природному середовищу України.

Ще одним напрямком відновлення екологічної рівноваги є розмінування територій України, які перебували під окупацією військ російської федерації. Одним із напрямків, які потребують втручання держави, це організація навчання спеціалістів з розмінування територій.

Відновлення природних ресурсів також має стати пріоритетом державної політики вже сьогодні. Зокрема, ми пропонуємо державним органам, підприємствам, установам, організаціям відпрацювати такі напрямки, як відновлення втрачених рослин та тварин на деокупованих територіях, територіях, де велися бойові дії; створення нових заповідних зон у постраждалих територіях України; підтримка селекційних досліджень.

Одним із перспективних напрямків, який був актуальним для України і в мирний час, є вирішення проблеми сміття. Дана проблема актуальна для всього світу, а шляхи її вирішення вже реалізуються провідними Європейськими державами. Так, наприклад, Швеція переробляє 99% всього сміття, з якого отримують паливо та сировину для виробництва. Україна, в свою чергу, переробляє лише 6% сміття[3]. Тобто, розробка, затвердження та реалізації державної цільової програми сортування сміття є одним із пріоритетних і перспективних напрямків розвитку екологічної безпеки в Україні. Для повноцінної реалізації вказаних програм обов'язковим, на нашу думку, є будівництво сміттєпереробних заводів.

Поряд із зазначеним пропонуємо запровадити адміністративну відповідальність за порушення встановлених правил сортування сміття, адже виконання встановлених правил без настання відповідальності може бути недостатньо ефективним. Відповідно вважаємо за потрібне доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення [4] статтю 152-2 такого змісту:

«Стаття 152-2. Порушення правил сортування сміття

Порушення правил сортування сміття, - тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів

ракетного удару. Окрім цих чинників, війна суттєво впливає на рівень морального і психологічного стану суспільства.

1. Віктимологія: навч. посібник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.

2. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. №15 (2). С. 93–96.

Ірина ДРОК

старший науковий співробітник
навчально-наукової лабораторії
з дослідження проблем
превентивної діяльності
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПІДТРИМАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ РІВНОВАГИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Екологічна небезпека крокує в ногу зі збройним конфліктом, адже непоправна шкода наноситься тваринництву та рослинництву, навколишньому середовищу тією зброєю, яка застосовується окупантами на території України.

Згідно з даними Міністерства довкілля станом на 8 листопада 2022 року сума завданих довкіллю збитків оцінюється у 1, 35 трильйони гривень. При цьому згоріло, забруднивши повітря небезпечними речовинами, 680,6 тисяч тон нафтопродуктів; 18,3 тисячі квадратних метрів ґрунтів забруднено небезпечними речовинами; 38 тисяч тон викидів потрапило у повітря від горіння російської техніки та утворилося 325 тисяч тон відходів [1].

Загалом 67 мільйонів тон викидів потрапило в атмосферне повітря; 2,3 мільйони квадратних метрів земель засмічено; 23,3 тисяч гектарів лісів випалено, частину з них втрачено назавжди; 3 мільйони гектарів лісів уражено війною. Водночас хочемо зауважити, що попередні 10 років (з 2011 по 2020) в Україні відбувалося активне відновлення лісів [2]. У 2021 році на відновлення лісів з державного бюджету виділялося 599 мільйони гривень [1].

Крім того, засмічено і забруднено водні об'єкти у районах бойових дій. 20% природоохоронних територій потерпають від війни. Зокрема під окупацією перебувають 8 заповідників, 10 національних природних парків. У зоні ризику опинилися 2,9 млн гектарів Смарагдової мережі – територій, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні. Під загрозою знищення

соціальні й психологічні чинники. Віктимізація – це, по-перше, невиконання або неналежне виконання державою гарантованих конституцією прав і свобод громадян щодо безпеки людини; по-друге, навмисне або необережне порушення людиною (спільнотою людей) правил особистої безпеки; по-третє, використання першого і другого аспектів злочинцями [1, с. 187–188].

З перших кроків розвитку кримінальної віктимології та віктимологічної науки було намічено два протилежні підходи щодо природи жертви злочину та оцінки її ролі в корені протиправних дій. Згідно з першою точкою зору риси характеру, статура та дії жертви відіграють виключно важливу роль у злочинній ситуації. У даному випадку на перший план висувуються біологічні сторони взаємин злочинця та потерпілого, особлива генетична схильність жертви. Згідно з другою точкою зору, поведінка потерпілого вважається лише однією з обставин, що впливають на виникнення та здійснення злочинного задуму. Поведінку не пов'язують генетичним кодом, біологічною спадковістю індивіда, а доводять протилежне, вказуючи на те що, що біологічна спадковість не визначає конкретної поведінки людини, оскільки особистість і поведінка формуються укладом соціального життя, середовищем, де людина виховується [2, с. 241].

Розуміючи під віктимізацією процеси, в результаті яких збільшується або реалізується віктимність, тобто рівень реальних і потенційних жертв, можна завбачливо впливати на ці процеси. По суті цей вплив буде мати подвійний результат: по-перше безпосередня діяльність щодо самих негативних процесів і по-друге вплив на рівень віктимності, оскільки вона залежить не тільки від наявності або відсутності певних особистісних якостей, місця і часу, де особа опинилася, а і у значній мірі від процесу соціалізації, на який безпосередньо впливають всі процеси притаманні суспільству, членом якого і є ця особа [1].

Луценко І. Г. та Луценко Б. Г. зазначають, що останні вісім років українське суспільство перебуває під впливом процесів, зумовлених чинниками (мілітарний, інформаційний, економічний, політичні чинники, чинники на рівні кіберпростору) гібридної війни тісно між собою переплітаються і чинять деструктивний тиск як локально, так і на всю територію [1]. Однак, якщо під час «гібридної війни» ці чинники безпосередньо і опосередковано впливали на рівень віктимізації українського суспільства [2], то під час повномаштабного вторгнення росії на територію України вони прямо впливають на рівень віктимізації українського суспільства, і загроза стати реальними жертвами від злочинів агресії значно збільшилась.

Отже, під час війни відбувається віктимізація суспільства на масовому рівні. Нині в Україні – на національному рівні, адже кожен громадянин, який перебуває на території країни потенційно може стати жертвою російської агресії. Наші громадяни кожного дня стають реальними жертвами війни, починаючи від енергетичного тероризму росії до загрози стати жертвою

Наталія ДЕРЕВ'ЯНКО

завідувач кафедри

кримінально-правових

та адміністративно-правових дисциплін

Міжнародного економіко-гуманітарного

університету імені академіка

Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна,

доктор філософії в галузі права

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ПРОЦЕС ВІКТИМІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У всі часи існували злочини та злочинці, люди вчиняли, і, мабуть, будуть чинити злісні напади, пограбування, насильство та вбивства. У злочині завжди є два учасники: агресор (злочинець) та жертва. Однак під час війни такі злочини серед мирного населення і військових набувають національного масштабу, кожна особа стає віктимізованою, її життя, психічне здоров'я, матеріальні блага постійно перебувають під потенційною загрозою, що перетворює громадян на потенційних жертв.

У двадцятому столітті з розвитком криминології та появою нової дисципліни – віктимології, криміналісти-психологи стали встановлювати зв'язки та виявляти закономірності між цими учасниками. Віктимізація – це процес при якому людина стає жертвою.

Б. М. Головкін зазначає, що у результаті взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників відбувається перехід (трансформація) явища віктимності в якісно новий стан – віктимізованість, тому варто розрізняти віктимізацію та її наслідки [2, с. 94]. На думку Б. М. Головкіна, віктимізація – це процес підвищення рівня віктимності та її реалізації злочинними посяганнями, що призводить до збільшення кількості жертв злочинів і зростання сукупної «ціни» злочинності [2, с. 93].

Віктимізація як поетапний процес включає сукупність взаємодетермінованих явищ: 1) підвищення рівня віктимності до соціально небезпечної межі; 2) вплив криминогенної віктимності на мотивацію злочинної поведінки та вибір потенційних жертв); 3) учинення злочинів проти носіїв підвищеної віктимності; 4) сукупний результат учинених злочинів, що включає різні види заподіяної шкоди, загальну кількість жертв злочинів протягом певного періоду, а також накопичення в суспільстві наслідків злочинності, що у зворотному порядку впливають на злочинність і криміналізацію суспільства [1, с. 94].

На думку В. В. Голіни, віктимізація являє собою процес набуття або збільшення віктимності на індивідуальному або масовому рівнях, що підкоряється закону детермінації. Структурними складовими віктимізації є

така реабілітація є комплексом державних, суспільних та військових заходів.

З урахуванням вищевикладеного, пропонуємо таку дефініцію поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей» - це законодавчо визначена система державних, суспільних та військових заходів медичного (включно і лікувального), фізичного, військово-професійного та психологічного характеру, які спрямовані на створення і забезпечення умов для повернення цієї категорії осіб до активної участі у житті, відновлення їх соціального статусу й здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, задоволення потреб у забезпеченні допоміжними засобами реабілітації.

1. Боняк В. О. Співвідношення поняття "орган охорони правопорядку України" із суміжними категоріями. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 117-125. URL. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5_22.

2. Сердюк І. А. Поняття, що відображають повну або часткову відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки праводієздатних суб'єктів: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 40-44. URL. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_1_10.

3. Реабілітація, її визначення, завдання, становлення, види, принципи. URL. https://tdmuv.com/kafedra/internal/fiz_reabil/lectures_stud/uk/med/health/.

4. Словник української мови в 20-ти томах. URL. <https://slovyk.me/dict/newsum/%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

5. Мерзлікіна О.А., Гузій О.В. Тлумачний словник термінів і словосполучень фізичної реабілітації. Львів, 2002. 48 с.

6. Словник іншомовних слів. URL. <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D1%EE%F6%B3%E0%EB%FC%ED%E8%E9>

7. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1053-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

8. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

9. Сиротюк М.І. Соціальна реабілітація військовослужбовців крізь призму часу. Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали Всеукраїнської науковопрактичної конференції, присвяченої 300-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди, 21.10.2022 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 169 -170.

10. Турбан В. В. Реабілітаційна та реінтеграційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій в центрах соціальних служб: етичний аспект. URL. <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/33.pdf>.

11. Назаренко О. Л. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців. URL. http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2018/19.pdf

12. Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». Хмельницький, 2008. 22 с.

13. Базарний С.В. Соціальна реабілітація військовослужбовців . URL. <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf>.

Інший вітчизняний правник, В. О. Лесков, соціально-психологічну реабілітацію учасників бойових дій визначає у такий спосіб: це система психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних заходів, що спрямовані на відновлення психічного здоров'я, порушених психічних функцій і станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців, які брали участь у бойових діях в районах військових конфліктів [12, с. 16].

С.В. Базарний запропонував таку дефініцію поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців»: це комплекс державних, суспільних та військових заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для соціальної інтеграції військовослужбовця з інвалідністю або будь-якою психічною травмою в суспільство та військовий колектив, відновлення його соціального та військового статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності та подальшого проходження військової служби шляхом орієнтації в соціальному та військовому середовищі, соціально-побутової адаптації, різноманітних видів патронажу і соціального та військового обслуговування [13].

Отже, усі вищенаведені судження вчених про поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців» вважаємо логічно правильними, проте такими, що здебільше залишають поза увагою саме таку категорію, як учасники бойових дій та члени їх сімей. Здійснений нами аналіз вищевикладених підходів дає підстави для таких теоретичних положень, що мають методологічне значення для інтерпретації поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей»:

1) соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей ще не стала предметом досліджень вітчизняних науковців. Їх увага здебільше торкається соціальної реабілітації осіб з інвалідністю, військовослужбовців. Водночас запекла війна з агресором вимагає уваги саме до соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб;

2) відсутність єдності вчених у інтерпретації поняття «соціальна реабілітація». Досліджувану категорію визначають то-як державно-суспільні дії (О.А. Мерзлікіна, О.В. Гузій), то-як систему заходів (Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», дослідження В.О. Лесков), чи-то комплекс заходів (Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», праці В.В. Турбан, О.Л. Назаренко) чи як процес відновлення фізичного та ментального здоров'я військовослужбовців після стресової ситуації в умовах війни (М.І. Сиротюк). Методологічно правильним вважаємо визначення досліджуваного поняття саме як систему заходів (система – сукупність взаємопов'язаних елементів, що знаходяться у взаємозв'язку, взаємодії і утворюють певну цілісність, єдність);

3) дослідники здебільше не вказують на те, хто та на підставі чого має здійснювати такі заходи стосовно учасників бойових дій та членів їх сімей. Виняток складає дефініція поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців», запропонована С.В. Базарним, який зазначає, що

проведення антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, а також працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах та у період її проведення, у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, а також мирних громадян, які проживали в районах проведення антитерористичної операції, у районах здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, за умови, якщо такими особами не вчинено кримінальних правопорушень, в частині забезпечення їх медичними виробами, допоміжними засобами реабілітації, послугами медичної реабілітації, санаторно-курортним оздоровленням на підставі висновків лікарсько-консультативних комісій лікувально-профілактичних закладів чи рішень військово-лікарських комісій незалежно від встановлення їм інвалідності [8].

М.І. Сиротюк, досліджуючи проблеми соціально-психологічної й фізичної реабілітації військовослужбовців, під соціальною реабілітацією такої категорії осіб пропонує розуміти відновлення їхнього фізичного та ментального здоров'я після стресової ситуації в умовах війни [9, с. 170].

Реабілітацію військовослужбовців - учасників бойових дій, В.В. Турбан визначає у такий спосіб: це цілісний комплекс медичних, фізичних, психологічних, соціальних, етичних заходів, спрямованих на відновлення у них здоров'я, психоемоційного стану, працездатності, покращення процесу соціалізації та адаптації до умов мирного життя [10]. Дослідниця уточнює, що соціальна реабілітація є системою заходів, спрямованих на відновлення соціального статусу військовослужбовців, можливість стати повноцінним учасником соціального процесу. Учений резюмує, що в соціальному контексті реабілітація передбачає відновлення здоров'я людини, її соціального статусу, втраченого або зниженого через проблеми, що призвели до складної ситуації.

Як комплекс заходів, що спрямовані на відновлення людини в правах, у соціальному статусі, здоров'ї та працездатності характеризує соціально-психологічну реабілітацію військовослужбовців О.Л. Назаренко [11].

лікувально-відновлювальні заходи [5, с. 32]. Окрім цього, вчені виокремлюють (поряд із медичною, професійною, фізичною) і реабілітацію соціальну та характеризують її як державно-суспільні дії, спрямовані на повернення людини до активного життя та праці, правовий і матеріальний захист її існування [5, с. 33].

У словнику іншомовних слів термін «соціальний» (від лат., товариський, громадський) трактується як пов'язаний з життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний [6].

Поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей» не знайшло свого відображення у національному законодавстві. Разом з тим, у Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» суб'єкт законотворчості надає визначення терміна «реабілітація»: це комплекс заходів, яких потребує особа, яка зазнає або може зазнати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я або старіння у взаємодії з її середовищем [7].

У іншому Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» законодавець терміно-поняття «соціальна реабілітація» стосовно вказаної категорії осіб трактує як систему заходів, що спрямовані на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, задоволення потреби у забезпеченні допоміжними засобами реабілітації [8].

Водночас у змінах і доповненнях, внесених до ст. 4 цього ж нормативно-правового акта законодавець уточнює, що сфера дії цього Закону України поширюється і на військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних, добровольців Сил територіальної оборони) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовців військових прокуратур, осіб рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейських, осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, осіб, які входили до складу добровольчого формування територіальної громади, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах

Валентина БОНЯК

професор кафедри теорії
та історії держави і права,
доктор юридичних наук, професор

В. ГОРОБЕЦЬ

курсат ННІ права та підготовки
фахівців для підрозділів
Національної поліції

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ»

Мета дослідження – на основі аналізу доктринальних джерел сформулювати авторське визначення терміно-поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей».

Такий підхід до уточнення понятійно-категоріального апарату, як наголошують правники, є важливим завданням юридичної науки [1, с. 117], [2, с. 40]. Досліджувана категорія є невід’ємною складовою вказаного апарату і звернення до її визначення набуває особливої актуальності в сучасних умовах триваючої відкритої військової агресії російської федерації проти держави України, коли соціальної реабілітації потребує значна кількість воїнів-захисників та члени їх сімей.

З огляду на визначену нами дослідницьку мету, найбільш оптимальним вважаємо такий алгоритм, що передбачає розкриття змісту досліджуваного поняття, яке утворене від двох слів: реабілітація і соціальна.

Поняття «реабілітація» (від латинського: «habilitatis - придатність, здатність, спроможність; префікс «ге» - зворотна або повторна дія) означає відновлення придатності, здатності, спроможності. Цей термін вживається в усіх сферах суспільної діяльності людини (політичній, юридичній, в медицині, спортивній сфері та ін.) [3]. Не є винятком при цьому і соціальна сфера.

У словнику української мови під реабілітацією пропонується розуміти: 1. Поновлення доброго імені, репутації несправедливо заплямованої або безпідставно звинуваченої людини. 2. Відновлення в правах людини, стосовно якої скасовано судовий вирок. 3. Комплекс заходів, спрямованих на повернення працездатності хворого; // Заходи, спрямовані на відновлення соціального статусу особистості [4].

Автори науково-довідникового видання «Глумачний словник термінів і словосполучень фізичної реабілітації» визначають реабілітацію як

адміністративних справ суттєво звузила сферу прав, що мають захищатися адміністративними судами. Виходячи з цього, адміністративний позов тепер не може застосовуватися для оскарження більшості рішень органів влади, з якими пов'язується виникнення або припинення прав власності чи користування земельними ділянками, іншим майном; для оскарження бездіяльності судів у процесі розгляду справ тощо [4].

Не менш важливою проблемою є надмірна тривалість судового розгляду справи. Це є однією з причин того, що кожного року до Вищого адміністративного суду України надходить велика кількість скарг на діяльність суддів, значна частина яких відноситься до процесуальної бездіяльності. Це виражається в: ненаданні доступу до матеріалів справи, копій судових рішень, невчиненні процесуальних дій у справі протягом тривалого часу, нехтуванні посадових обов'язків тощо.

Адміністративне судочинство в Україні потребує вдосконалення шляхом його реформування та модернізації, враховуючи досвід провідних країн, що позитивно вплине на адміністративну юстицію в Україні та надасть змогу їй наблизити нашу систему до світових стандартів» [5]. З цим не можна не погодитись, активізація розвитку адміністративного судочинства стане позитивним аспектом запровадження адміністративної юстиції разом з посиленням захисту прав людини у її відносинах з владою.

У висновку можна зазначити, що незважаючи на проблеми, які є в адміністративному законодавстві України, адміністративні суди мають високий рівень довіри в суспільстві. Чинники, які негативно впливають на роботу адміністративної юстиції, здебільшого, пов'язані із загальновідомими проблемами всієї судової системи. Тому важливо вжити заходів до подолання проблем, які перешкоджають ефективній роботі адміністративних судів.

Отже, сучасна судова влада України має відповідати міжнародним принципам, умовам сьогодення в державі та забезпечувати ефективний захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

-
1. Ємельянова В. І. Важка дорога адміністративної юстиції, однак її треба пройти . *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2017. № 1. С. 32– 37.
 2. Куйбіда Р. О. Адміністративне судочинство: ключові проблеми і напрями їх подолання . *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2018. № 4. С. 51–54.
 3. Смокович М. Адміністративне судочинство як елемент конституційного ладу . *Юридична Україна*. 2011. № 9. С. 23–28.
 4. Капинос О. В. Адміністративне судочинство як форма забезпечення функціонування сучасної держави. *Правові новели*. 2021. № 13. Т. 2. С. 46–51.
 5. Золотухіна Л. О. Адміністративна юстиція як складова адміністративноправового механізму захисту публічного інтересу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 138–143.

Володимир ГОРБАЛІНСЬКИЙ

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Дар'я СЕРГА

студентка ННІ права
та інноваційної освіти

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна)*

ПРОБЛЕМАТИКА РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Правова держава є основою демократичного суспільства, однією з основних ознак якої є право на доступ до правосуддя та справедливий суд. Судова система є фундаментом для кожної правової держави, оскільки вона захищає правопорядок та Конституцію, з усіма закріпленими в ній принципами і цінностями. Основним та безпосереднім завданням судової гілки є захист конституційних прав і свобод людини, законності [1, с. 32]. Конституцією України закріплено функцію судового контролю у формі адміністративної юстиції як невід'ємну складову судової влади поряд з іншим основним елементом – правосуддям [2, с. 141].

Провідне місце в механізмі адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян, посідає адміністративне судочинство. Як зазначає М. Смокович, адміністративний суд, на сучасному розвитку України, став вагомим політичним важелем, це стосується не тільки у справах за позовами до вищих органів влади, а й в інших, які через постійне зростання їх кількості свідчать про катастрофічне незадоволення громадян іншими суб'єктами владних повноважень [3, с. 24].

Іншою проблемою є досить значна кількість справ, що перебувають на розгляді в адміністративних судах, в яких позивачем є суб'єкт владних повноважень, а відповідачем є цивільна особа. В цьому проявляється невідповідність ідеї адміністративної юстиції, оскільки її метою є захист людини від протиправних дій з боку держави. Суб'єкти владних повноважень наділені широким спектром підстав для звернення з позовом до особи, які закріплені різними нормативно-правовими актами, з кожним оновленням законодавства перелік зазначених підстав щоразу розширюється. Саме цей факт стає підґрунтям недовіри громадян до адміністративних органів [2, с. 52].

Як зазначає Булик І. Л., практика Верховного Суду у певних категоріях

предметом аналізу Страсбурзького суду справи "Странніков проти України", де Суд дійшов висновку про занадто велику тривалість оскаржуваного процесу, що не відповідає вимозі «розумний строк», тобто мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції [8].

У справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» заявник, посилаючись на ст. 6 параграфу 1 Конвенції стверджував, що його справа не була розглянута справедливо та протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом, а також не було забезпечено відкрите слухання при розгляді його справи. Суд проаналізував обставини справи і дійшов висновку про те, що мало місце порушення статті 6 параграфу 1 Конвенції [9].

Отже, здійснений аналіз правових позицій ЄСПЛ у справах про порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод свідчить про те, що національні суди України при розгляді справ ще недостатньо застосовують як саму Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, такі практику ЄСПЛ як джерело права. Водночас сучасний євро інтеграційний поступ нашої держави, а також позитивні зміни у національному законодавстві як ніколи раніше сприяють застосуванню національними судами положень Конвенції, що вже у найближчому майбутньому убезпечить нашу державу від констатації Страсбурзьким судом таких фактів.

1. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006, №3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

2. Pending applications allocated to a judicial formation 31.10.2022. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2022_BIL.PDF (дата звернення: 01.12.2022).

3. Violations by Article and by State 1959 – 2021. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2021_ENG.pdf (дата звернення: 01.12.2022).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод в редакції від 01.08.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення: 01.12.2022).

5. Справа Юрій Миколайович Іванов проти України. Рішення Європейського Суду з прав людини від 15.10.2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text (дата звернення: 01.12.2022).

6. Справа Наталія Михайленко проти України. Рішення Європейського Суду з прав людини від 30.05.2013 року. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/08/nataliya-myhajlenko-proty-ukrayiny-rish/> (дата звернення: 01.12.2022).

7. Справа "Трегубенко проти України" (заява N 61333/00): Рішення ЄСПЛ від 2 листопада 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_355#Text (дата звернення: 01.12.2022).

8. Справа "Странніков проти України" (заява N 49430/99): Рішення ЄСПЛ від 3 травня 2005 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_389#Text (дата звернення: 01.12.2022).

9. Справа "Совтрансавто-Холдинг" проти України" (заява N 48553/99): Рішення ЄСПЛ від 25.07.2002 (чинне з 6 листопада 2002 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text (дата звернення: 01.12.2022).

Найпоширеніші категорії справ, що розглядаються ЄСПЛ за ст. 6, стосуються необґрунтованості судових рішень і невиправдано тривалих судових проваджень.

Так, справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» стосується того, що позивач не отримав у повному обсязі грошову компенсацію, яку йому було призначено у 2001 році і навіть через 7 років рішення національного суду так і не було виконано в повному обсязі. ЄСПЛ наголошує, що Україна повинна була невідкладно – не пізніше ніж до 15 липня 2011 року, – запровадити в національну правову систему відповідний засіб юридичного захисту або поєднання таких засобів після його перших рішень, у яких було вказано на наявність численних аналогічних порушень Конвенції у зв'язку з невиконанням або надмірною тривалістю виконання в Україні остаточних рішень національних судів про відшкодування та у зв'язку з відсутністю ефективних національних засобів юридичного захисту щодо таких порушень[5].

Вказані затримки пояснюються як браком бюджетних коштів, так і бездіяльністю з боку державних виконавців та недоліками національного законодавства, унаслідок чого заявник не мав можливості домогтися виконання судових рішень у ситуації, коли в бюджеті не було передбачено коштів на такі цілі.

Прикладом порушення права на справедливий суд є і справа «Наталія Михайленко проти України», що стосувалась відсутності доступу до суду для осіб, які хочуть відновити свою дієздатність. У 2007 р. заявницю було позбавлено дієздатності на тій підставі, що вона страждала від серйозного психічного захворювання. Поступово психічне здоров'я заявниці покращилося. У 2009 р. її опікун подав клопотання про відновлення її дієздатності, але заяву було відхилено без розгляду по суті через неодноразову неявку опікуна до суду. У 2010 р. заявниця сама подала заяву про відновлення її правоздатності. Однак і ця заява та її наступні апеляційні скарги були відхилені на тій підставі, що ЦПК України не передбачав права осіб, які були визнані недієздатними, подавати до суду таку заяву. Ця норма не відповідала стандартам міжнародного права і була дискримінаційною [6].

У справі «Трегубенко проти України» заявник скаржився на те, що скасування остаточного і обов'язкового рішення суду, винесеного на його користь у порядку нагляду, порушило його права, передбачені ч. 1 ст. 6 Конвенції. Вивчивши матеріали справи, Страсбурзький суд одноголосно визнав порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції з огляду на те, що було скасоване остаточне та обов'язкове судове рішення, винесене на користь заявника - в порядку нагляду та була наявна відмова у доступі до суду [7].

Статтею 6 Конвенції також гарантується право на розгляд справи судом у «розумні строки». ЄСПЛ були встановлені певні критерії, через призму яких необхідно оцінювати тривалість провадження: складність справи, поведінка заявника, дії відповідних органів та ін. Ці питання були

Валентина БОНЯК

професор кафедри теорії
та історії держави і права,
доктор юридичних наук, професор

Іван ПАТАЛАХА

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Україна стала стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з 11 вересня 1997 року, однак лише із прийняттям у лютому 2006 р. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» були врегульовані відносини, які виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України, зокрема і включно щодо впровадження у вітчизняне судочинство та адміністративну практику держави європейських стандартів прав людини [1].

Проблема дотримання прав людини була і залишається важливим аспектом діяльності держав. Так, станом на 31.10.2022 р. по кількості скарг Україна займає після Туреччини та Росії третє місце – всього 10750 звернень або 14,3% від загальної кількості таких позовів [2] і значна частка таких скарг від громадян України до ЄСПЛ стосувалася порушення ст. 6 Конвенції – всього 35% [3, с. 2].

Тож порушення права на справедливий суд є і залишається суттєвою проблемою для нашої держави, яка потребує свого вирішення.

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує:

- право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом;
- публічність розгляду справи (крім законодавчо встановлених винятків);
- невинуватість особи, доки її вина не буде доведена в установленому законом порядку);
- права обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення [4].

Усі ці елементи є невід'ємними частинами належного відправлення правосуддя і є основними показниками дієвості судової влади.

визнаються недопустимими не лише докази, які безпосередньо отримані внаслідок порушення, а також і докази, які б не були отримані, якби не були отримані перші. Таким чином, допустимі самі по собі докази, отримані за допомогою відомостей, джерелом яких є недопустимі докази, стають недопустимими.

Фактичні дані є недопустимими і не повинні мати значення доказів, якщо вони є "плодами отруєного дерева" - доказ, отриманий на підставі заздалегідь неприпустимого доказу. "Очевидна недопустимість" є якісною інтегративною характеристикою допущених порушень передбаченого законом порядку збирання доказів. Її сутність полягає в тому, що такі порушення є безсумнівними, безперечними і саме в силу цього не потребують здійснення їх перевірки і співставлення з іншими доказами, наданими учасниками судового провадження.

Крім того, згідно Постанови Касаційного кримінального суду Верховного суду України від 14 квітня 2020 року у справі №761\34909\17, здійснення досудового розслідування не уповноваженими на те особами (органами) визнається істотним порушенням прав людини і основоположних свобод та має наслідком визнання отриманих доказів неприпустимими.

У постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду (ККС) у складі Верховного Суду (ВС) від 24 травня 2021 року в справі № 640/5023/19 також відтворено відповідну правову позицію і зазначено, що докази має бути отримано (1) тільки уповноваженими на це особами (органами); (2) з використанням способів та засобів, призначених для одержання певних доказів; (3) із дотриманням вимог закону, якими визначено порядок проведення конкретних дій, їхню послідовність, склад учасників; до того ж (4) їх має бути закріплено належним чином. Здійснення досудового розслідування не уповноваженими на те особами (органами) визнається істотним порушенням прав людини і основоположних свобод та призводить до визнання отриманих доказів недопустимими. «Наслідком недотримання належної правової процедури як складового елемента принципу верховенства права, — йдеться у висновках об'єднаної палати ККС ВС, — є визнання доказів, одержаних під час досудового розслідування, недопустимими на підставі статті 86, пункту 2 частини 3 статті 87 КПК України як таких, що зібрані (отримані) неуповноваженими особами (органом) у конкретному кримінальному провадженні з порушенням встановленого законом порядку».

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Електронний ресурс. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 30.11.2022).

пунктах 1-4, 5-11 частини 1 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру» [1].

Згідно з вимогами п. 2 ч. 5 ст. 216 КПК України детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтями 364, 366-1, 368, 368-2, 369, 369-2, 410 КК України, якщо розмір предмета злочину, або завданої ним шкоди в п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановлений законом на час вчинення злочину (якщо злочин вчинено службовою особою державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування) [1].

Пунктом 2 ч. 5 ст.36 КПК України Генеральному прокурору України ЗАБОРОНЕНО доручати здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень, віднесених законом до підслідності НАБУ іншому органу досудового розслідування, в тому числі і слідчим військової прокуратури [1].

Відповідно до ст.19 Конституції України органи державної влади, їх посадові особи, зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України.

Згідно з ст.9 КПК України при здійсненні кримінального провадження не може застосовуватись закон, який суперечить КПК України [1].

Окрім того, Спеціалізована антикорупційна прокуратура відповідно до вимог ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» є єдиним самостійним структурним підрозділом Генеральної прокуратури України, уповноваженим здійснювати нагляд за дотриманням законів НАБУ при проведенні оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства.

Таким чином, затвердження обвинувальних актів іншими прокурорами у кримінальних провадженнях, що підслідні НАБУ, однак їх підслідність визначена за іншими правоохоронними органами, є незаконним, так як суперечить вимогам ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру».

Недопустимість обґрунтування обвинувачення особи у вчиненні злочину на доказах, одержаних незаконним шляхом, закріплена у ч. 3 ст. 62 Конституції України, а згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України ця гарантія не може бути обмежена.

На вказані обставини наголошено в п. 3.2 Рішення Конституційного Суду України №12-рп/2011, який на підставі аналізу положення ч.3 ст.62 Конституції України, дійшов висновку, що обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтовано фактичними даними, одержаними в незаконній спосіб, а саме, порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою, тощо (п.3.2 Рішення конституційного Суду України №12-рп/2011).

Крім того, Європейський суд з прав людини застосовує у своїй практиці, зокрема у рішеннях в справах "Балицький проти України", "Тейксейра де Кастро проти Португалії", "Шабельник проти України" різновид доктрини "плодів отруєного дерева", яка полягає в тому, що коли

Згідно з ч. 4 ст. 87 КПК України докази, передбачені цією статтею, повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані [1].

Доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, одержані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України) [1].

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що допустимість доказів є прерогативою національного права і, за загальним правилом, саме національні суди повноважні оцінювати надані їм докази (рішення у справах «Тейкслер де Кастро проти Португалії» від 09.06.1998; рішення у справі «Шебельник проти України» від 19.02.2009), а порядок збирання доказів, передбачений національним правом, має відповідати основним правам, визнаним Конституцією.

Визнаватися допустимими і використовуватися як докази в кримінальному праві можуть тільки фактичні дані, одержані відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина у кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі.

Аналіз положення ч. 3 ст. 62 Конституції України, в якій зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом» дає підстави для висновку, що обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних, не уповноваженою на те особою, тощо (рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням СБУ щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 62 Конституції України від 20.10.2011 №12пр/2011).

Відповідно до ч.ч.1, 2 ст. 8 КПК України кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [1].

Відповідно до п.п. 5 п.1 ч. 5 ст. 216 КПК України детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтями 364, 366-1, 368, 368-2, 369, 369-2, 410 КК України, якщо злочин вчинено прокурорами, зазначеними у

6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 25.11.2022).

7. Про загальну мобілізацію: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 69. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413> (дата звернення: 25.11.2022).

8. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінет Міністрів України № 168 від 28 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

Андрій БОРОВИК

проректор з наукової роботи

Міжнародного

економіко-гуманітарного

університету імені академіка

Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна,

кандидат юридичних наук, доцент

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ «ПЛОДІВ ОТРУСНОГО ДЕРЕВА»
ЯК МІЖНАРОДНОГО СТАНДАРТУ ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА
ЗАХИСТ В УКРАЇНІ**

Останніми роками низка керівників правоохоронних органів намагаючись отримати певні політичні дивіденди чи підкоритись «партії» часто забувають про вимоги чинного законодавства. Навіть у діях професіоналів правової системи - «прокурорів» іноді прослідковується, якщо не корисний інтерес то напевно позбавлені здорового глузду дії при здійсненні процесуального керівництва у окремій категорії кримінальних проваджень. Професійна честь колег з апарату Офісу Генпрокурора не дає можливості виправити ці злочинні недоліки на стадії досудового слідства і як наслідок лише у судах упродовж років встановлюється об'єктивна істина.

Зокрема ми неодноразово наголошували на порушенні правил підслідності кримінальних проваджень, що підлідні детективам НАБУ і визначення їх підслідності за іншим правоохоронним органом.

Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України недопустимими є докази, що були отримані після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК України, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень [1].

Фактичні дані є недопустимими і не повинні мати значення доказів, якщо вони отримані внаслідок порушення вимог закону про підслідність.

зазначені у п.1 статті 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», та порядок організації й надання такої допомоги (абзац шостий п.1 ст. 11 аналізованого Закону) та інші зміни і доповнення [3].

Не менш важливими в плані характеристики правової основи діяльності державних органів із здійснення функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, є Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», що має на меті реалізацію права на державне пенсійне забезпечення військовослужбовців після звільнення їх з військової служби та спрямований на встановлення єдності умов та норм пенсійного забезпечення зазначеної категорії громадян України [5].

В сучасних умовах забезпечення національної безпеки та оборони держави, надання ворогу гідної відсічі й стримування збройної агресії російської федерації, захисту безпеки населення для належного рівня соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, важливе значення мають і інші нормативно-правові акти: Укази Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» [6] та № 69 «Про загальну мобілізацію» [7], Постанова Кабінету Міністрів України № 168 від 28 лютого 2022 року «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» та ін. [8].

Водночас, правова основа діяльності державних органів зі здійснення функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях потребує подальшого удосконалення, особливо в умовах сучасних викликів.

1. Конституція України: станом на 23 лютого 2022 р. Київ: ВД «Професіонал», 2022. 66 с.

2. Рішення Конституційного Суду України, Другий Сенат у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#n2> (дата звернення: 29.11.2022).

3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сім'ї (зі змінами та доповненнями): Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 29.11.2022).

4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту (зі змінами та доповненнями): Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 29.11.2022).

5. Про пенсійне забезпечення осіб, які звільнені з військової служби та деяких інших осіб (зі змінами та доповненнями): Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#top> (дата звернення: 25.11.2022).

військовий обов'язок за межами України, та членів їх сімей;

2) військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти;

3) військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, і членів їх сімей;

4) членів добровольчих формувань територіальних громад під час їх участі у заходах підготовки добровольчих формувань територіальних громад, а також виконання ними завдань територіальної оборони України (ст. 3 Закону).

Щодо гарантій соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, то статтею 1² аналізованого Закону визначено, що означена категорія населення користується усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, які закріплені в Конституції Української держави та законах України, з урахуванням законодавчо встановлених особливостей. Також означено, що військовослужбовцям у зв'язку з особливим характером військової служби, котра пов'язана із захистом Вітчизни, надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації.

Важливою є і вказівка законодавця на: а) заборону обмежень прав військовослужбовців (суб'єкт законотворчості визначає, що ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, які визначені законодавством України) (ст. 2); б) забезпечення виконання законодавства щодо соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, що покладається на органи державної влади та органи місцевого самоврядування [3].

Слід відзначити, що з метою покращення механізму соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, тільки протягом 2022 року суб'єктом законотворчості внесено декілька змін і доповнень до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», які стосуються:

- надання права на соціальну та професійну адаптацію осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, осіб, які мають заслуги перед Батьківщиною, члени сімей загиблих (померлих) Захисниць та Захисників України (абзац третій пункту 5 статті 8);

- відпустки в особливий період з моменту оголошення мобілізації до часу введення воєнного стану або до моменту прийняття рішення про демобілізацію військовослужбовців (п. 17 ст. 10¹) та інших видів відпусток (п. 19 ст. 10¹);

- забезпечення безоплатної психологічної допомоги особам, що

Правовою основою діяльності державних органів зі здійснення функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях є не тільки положення Конституції України (ст. ст. 3, 17, 46 та ін.), але й Закони України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [3], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [4], «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», інші нормативно-правові акти з цього питання [5].

На особливу увагу заслуговує зміст Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». У преамбулі цього нормативно-правового акту вказується, що цим Законом:

- визначено основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей;
- встановлено єдину систему їх соціального та правового захисту;
- гарантовано військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни;
- урегульовано відносини у цій сфері [3].

Указаний Закон України складається з п'яти розділів: «Загальні положення», «Права військовослужбовців», «Право військовослужбовців на оскарження неправомірних рішень та дій, отримання правової допомоги», «Відповідальність посадових осіб за порушення цього закону. Нагляд за додержанням цього закону», «Фінансування витрат, пов'язаних з реалізацією цього закону».

У ст. 1 аналізованого Закону України законодавцем надано визначення поняття «соціальний захист військовослужбовців»: це діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі; право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом [3].

Слід наголосити, що сферу дії цього нормативно-правового акту суб'єкт законотворчості поширює на:

1) військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення (далі – правоохоронних органів), Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України, і військовослужбовців зазначених вище військових формувань та правоохоронних органів – громадян України, які виконують

Валентина БОНЯК

професор кафедри теорії
та історії держави і права,
доктор юридичних наук, професор

Марина ВОЙТЮК

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ЗІ ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА СЛУЖБІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ТА В ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ

При підготовці тез цієї доповіді визначено за мету висвітлити правову основу діяльності державних органів зі здійснення функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях. Це питання набуває особливої актуальності з огляду на сучасні реалії, що пов'язані з триваючою збройною агресією російської федерації проти нашої держави та роллю Збройних Сил України, інших військових формувань в обороні України, її суверенітету, незалежності й територіальної цілісності.

У якості конституційної засади в Основному Законі Української держави закріплено, що захист суверенітету і територіальної цілісності держави, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ч. 1 ст.17). З огляду на це, у ч. 5 ст. 17 Конституції України суб'єкт законотворчості визначає, що держава забезпечує соціальний захист тих громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [1].

У одному із своїх рішень Другий сенат Конституційного Суду України наголошує, що: а) реалізація права на соціальний захист зазначеної категорії осіб потребує якісного і ефективного законодавчого регулювання та запровадження механізмів забезпечення їх державної підтримки; б) Верховна Рада України, втілюючи зміст вищевказаних конституційних принципів, визначає обсяг соціального захисту військовослужбовців з метою забезпечення справедливого механізму відшкодування за заподіяння шкоди їх здоров'ю чи навіть життю, але не порушуючи самої сутності конституційного права на соціальний захист, особливо в разі втрати такими особами працездатності [2].

прийнятті зміни щодо правосуддя до Конституції України [1]. Конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу (ч.1 ст.55) [2].

І. Яценко зазначає, конституційну скаргу можна вважати одним із інструментів безпосереднього впливу особи на відновлення балансу в системі стримувань і противаг [3, с. 119].

Дієвим інструментом збалансування трьох гілок влади є безпосередня участь у формуванні правової політики держави через участь у нормотворчості у разі виявлення в законах неконституційних положень.

Найкращий етап розвитку чинної державної моделі державних конституційних скарг, яка передбачає права громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних після використання всіх національних засобів правового захисту подати скаргу до Конституційного Суду України на українське законодавство та інші нормативно-правові акти Верховної Ради України, поведінку Президента України та Кабінету Міністрів України, конституційність правових актів у вільній справі [4].

Функціонування інституту конституційної скарги доповнює зміст принципу прямої дії норм Конституції України, оскільки гарантує скаржникові захист прав і свобод безпосередньо на підставі конституційних норм і тоді, коли був застосований закон, який цим нормам суперечить. Внаслідок цього суб'єкт права на конституційну скаргу може усвідомити цінність конституційних положень у сфері основоположних прав, почувавши себе у правовій безпеці, навіть якщо було ухвалено неконституційний законодавчий акт [4].

Отже, запровадження інституту конституційного звернення покликане вдосконалити правову систему України. Для осіб, щодо яких суд застосував неконституційне рішення, відновити справедливість до конкретного випадку, надають досить широкі можливості для захисту гарантованих Конституцією України прав людини.

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, №28, ст.532

2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

3. Яценко І. С. Конституційна скарга як елемент реалізації системи стримувань і противаг: на прикладі Республіки Польща. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2013. № 10. С. 104–109. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/803>.

4. Гультай М.М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: курс лекцій. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 269 с.

Лариса НАЛИВАЙКО

професор кафедри
загальноправових дисциплін,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Анна ХИРСА

студентка ННІ права
та інноваційної освіти

*(Дніпропетровський державний
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ

В системі основ конституційного ладу стаття 3 Конституції України визначає права та свободи людини - найвищою цінністю. Правова та соціально держава керується принципами справедливості, законності, демократичності, забезпечує природні та позитивні права і свободи людини і громадянина. Конституційна скарга є результатом вдосконалення та розвитку конституційного правосуддя. Інститут конституційної скарги потребує досліджень адже виникають питання в проблемах правового регулювання, правозастосовчої та судової практики.

Конституційну скаргу досліджували в своїх роботах такі вчені як М. Гультай, О. Петришин, Ю. Барабаш, С. Серьогіна, І. Бодрова. Особливе місце в системі судоустрою відведено конституційному, що зумовлено особливим характером Конституції як джерела права. Особливість положень Конституції як джерела права досить яскраво проявляється при розгляді такого поняття, як конституціоналізм, що позначає певний стан політико-правової системи держави, викликаний закріпленням деяких правових норм у Конституції та їх безпосередня дія.

Важливою складовою національного механізму захисту, є захист прав і свобод людини, який здійснює Конституційний Суд України, а саме така важлива процесуальна форма, яка дає можливість скористатися зазначеним засобом захисту свого права, як подання конституційної скарги. Діяльність Конституційного Суду України розкриває конституційну природу прав людини, навіть не закріплених у Конституції, тим самим на практиці їм надаються якості основних прав і свобод.

Становлення інституту конституційної скарги, стає новою формою звернення до КСУ після конституційної реформи щодо правосуддя 2016 року. Конституційна скарга як інститут була запроваджена в Україні через

конвенція) було криміналізовано діяння сексуального характеру вчинені щодо дитини (особи, яка не досягла повноліття). Так, Кримінальний кодекс України було доповнено низкою норм. Домагання дитини для сексуальних цілей, яке полягає у пропозиції зустрічі, що робить повнолітня особа, у тому числі використовуючи інформаційно-телекомунікаційні системи або технології, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася (ст. 156⁻¹ КК України). У ст. 301⁻¹ КК України передбачено відповідальність за умисне одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій або умисне її придбання, або умисне зберігання, ввезення в Україну, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії без мети збуту чи розповсюдження. При цьому, під дитячою порнографією законодавець розуміє зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях. За проведення видовищного заходу сексуального характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому задіяно неповнолітню особу кримінальна відповідальність передбачена у ст. 301⁻² КК України.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що євроінтеграційний процес стосується адаптації національного законодавства до основних положень Конвенцій, Програм, Директив та Рамкових рішень ЄС, що, серед іншого, торкаються сфери захисту дитини від сексуального насильства та сексуальної експлуатації. При цьому, необхідно відзначити попри високий рівень правового регулювання в національному законодавстві питань захисту дитини від сексуального насильства та сексуальної експлуатації із закріпленням основних засад статевої моральності, незадовільним залишається рівень сексуальної освіти для дітей різних вікових категорій.

Важливо, у процесі імплементації міжнародних норм і стандартів зберігати національні інтереси України. Це виявляється можливо за умови збереження своєрідності засобів державного захисту і охорони прав та свобод дитини в Україні, у тому числі від сексуальної експлуатації та сексуального насильства; формування сучасних, ефективних заходів та новітніх методик запобігання та протидії сексуальному насильству щодо дитини, які відображають економічні, політичні, ідеологічні, релігійні та культурно-виховні особливості та самобутність України.